

“โลกพันทาง” ของกลุ่มน้ำ ปลา และผู้คน แห่งบ้านกง อำเภอกงไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย: มุมมองเชิงภูมิศาสตร์มนุษย์

ชยา วรรณะภูติ

ภาควิชาภูมิศาสตร์

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

รัตนกรณ พุ่มน้อย

หน่วยจัดการต้นน้ำห้วยจะคำน ศูนย์จัดการต้นน้ำที่ 3
สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 16 (เชียงใหม่)

บทความนี้ปรับปรุงจากผลงานในรายวิชา ส.ภม. 154499 การค้นคว้าอิสระทางภูมิศาสตร์ ภาควิชา
ที่ 1/2560 โดย รัตนกรณ พุ่มน้อย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรวิทยาศาสตรบัณฑิต
สาขาวิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดย ชยา วรรณะภูติ และ รัตนกรณ
พุ่มน้อย ได้พัฒนาผลงานดังกล่าวเพื่อนำเสนอในการประชุมวิชาการประจำปีด้านมานุษยวิทยาและ
สังคมวิทยา ครั้งที่ 1 เมื่อวันที่ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2561 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

วารสารสังคมวิทยา มานุษยวิทยา 37(2): กรกฎาคม - ธันวาคม 2561

บทความ

contact: chaya.v@cmu.ac.th

Hybrid Geographies of River Basin, Fish and People of *Baan Kong*, Kong Krailat District, Sukhothai: A human geography perspective

Chaya Vaddhanaphuti

Department of Geography,
Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University

Rattanaorn Phumnoi

Huay Ja Kan Watershed Management Unit,
Watershed Management 3,
Protected Areas Regional Office 16 (Chiang Mai)

บทความนี้นำเสนอประเด็นอภิปรายผ่านการเชื่อมโยงกรอบแนวคิดทางภูมิศาสตร์มนุษย์ว่าด้วย “โลกพันทาง” กับข้อมูลเชิงประจักษ์จากงานศึกษาว่าด้วยเครือข่ายสินค้าปลาน้ำจืดในพื้นที่ลุ่มน้ำยม บริเวณบ้านกง ตำบลกง อำเภอกงไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย โดยเสนอว่าสินค้าปลาน้ำจืดเป็น “วัฒนธรรมชาติ” ในโลกพันทางที่มีภูมิศาสตร์ พัวพัน และเชื่อมต่อข้ามพรมแดนกับสรรพสิ่งที่อยู่ในและนอกชุมชนบ้านกง บทความแสดงให้เห็นการปะทะสังสรรค์ระหว่างผู้กระทำใน “โลก” อันหลากหลาย ได้แก่ โลกของกลุ่มน้ำยม ปลา และพรานปลา บ้านกง โลกของกรมประมง โลกของกรมชลประทาน และโลกของผู้รับซื้อปลาและผู้แปรรูปปลา แต่ละโลกมีปฏิบัติการที่สัมพันธ์กับปลาไม่เหมือนกัน อีกทั้งยังอยู่ภายใต้เงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจและภัยพิบัติทางธรรมชาติ เช่น น้ำท่วมและน้ำแล้ง ซึ่งประกอบกันเป็นเครือข่ายสินค้าปลาน้ำจืดแห่งบ้านกง และในขณะเดียวกัน รูปแบบ ความหมายและสถานะของปลาที่เลื่อนไหลตามพื้นที่นั้น ก็ย้อนกลับมาเป็นเงื่อนไขในการจัดรูปแบบสิ่งที่ประกอบสร้างตัวมันขึ้นมา เครือข่ายสินค้าปลาน้ำจืดแห่งบ้านกงจึงมีความเป็นพหุพจน์และอยู่ในสภาวะกลายเป็นอย่างไม่มีสิ้นสุด

คำสำคัญ: วัฒนธรรมชาติ, พื้นที่, พันทาง, เครือข่ายสินค้าปลาน้ำจืด, บ้านกง

บทคัดย่อ

ABSTRACT

This article uses a concept of “Hybrid Geographies” in Human Geography to discuss empirical findings from a study of freshwater fishery goods network in Yom river basin, *Baan Kong*, Kong Krailat district, Sukhothai province. It suggests that freshwater fishery goods are hybrid “natureculture” which is geographically embedded and entangled with things within and beyond the locality of *Baan Kong*. The article illustrates interactions between actors in diverse geographies: Yom river basin, fish and fishers of *Baan Kong*, the Department of Fisheries, the Royal Irrigation Department, fish sellers and fishery goods manufacturers. The interactions between “geographies” of different actors under uncertain socio-economic and environmental circumstances reveal fluidity in forms, meanings and states of fishery goods network in *Baan Kong*. These, in turn, reorder things that made up their assemblages in the first place. The hybrid networks of freshwater fishery goods of *Baan Kong*, thus, is always multiple and becoming.

keywords: natureculture, space, hybridity, freshwater fishery goods network, *Baan Kong*

บทนำ

ในบรรดาแม่น้ำสายหลักของประเทศไทย แม่น้ำยมเป็นแม่น้ำที่ยังไม่มีการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ สภาพน้ำหลากตามธรรมชาติจึงเป็นเรื่องปกติ ในวลีที่กล่าวว่า “ในน้ำมีปลาในนามีข้าว” จึงสะท้อนถึงภูมิทัศน์วัฒนธรรมของกลุ่มน้ำยมได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างแม่น้ำ ฤดูกาล เกษตรกร พรวนปลา และอาหาร แม้จังหวัดสุโขทัยจะต้องเผชิญกับปัญหาน้ำท่วม เนื่องจากภูมิประเทศตอนกลางและตอนใต้เป็นที่ราบลุ่มคล้ายแอ่งกะทะ ในช่วงฤดูฝนมักเกิดน้ำท่วมขังนานในเขตอำเภอเมือง ศิริมาศ และกงไกรลาศ เป็นประจำทุกปี จนทำให้กรมชลประทานต้องเข้ามาจัดการ แต่พื้นที่นอกเมืองที่อยู่ท้ายน้ำอย่างบ้านกง ตำบลกง อำเภอกงไกรลาศ ซึ่งเคยมีผู้บรรยายไว้ว่าเป็น “เมืองลอยน้ำ” ในช่วงหน้าน้ำ (วลัยลักษณ์ ทรงศิริ 2556, 171-172) ยังคงยึดวิถีชีวิตแบบอยู่กับน้ำอย่างเหนียวแน่น โดยอาศัยการจับปลา ทำน้ำปลา และปลาร้าเป็นรายได้เสริม ในลุ่มน้ำยมมีพันธุ์ปลาเศรษฐกิจมากมาย เช่น ปลาสร้อย ปลาคาว ปลากด ปลาตะเพียน และปลารากกล้วย ภูมิปัญญาเกี่ยวกับปลาสะท้อนได้จากกลยุทธ์และอุปกรณ์จับปลาอันหลากหลาย ตั้งแต่การวางเบ็ด ดักข่าย ไปจนถึงการจัดสนั่นและการยกยอแพ มีการประมาณค่าไว้ว่ารายได้จากการขายปลาสดในอำเภอกงไกรลาศในช่วงระหว่างเดือนกันยายนถึงพฤศจิกายนตกเฉลี่ยวันละ 6 แสนบาท หรือรวมกว่าห้าสิบล้านบาท (วลัยลักษณ์ ทรงศิริ 2556, 168) แม้แต่หัวน้ำปลาจากปลาสร้อยที่ผลิตในชุมชนก็คิดเป็นรายรับถึงประมาณเดือนละ 2,000-2,500 บาทต่อครัวเรือน (อุไรวรรณ วิจารณ์กุล 2553, 56-57) ข้อมูลเหล่านี้แสดงถึงความสำคัญของปลาต่อวิถีชีวิตและเศรษฐกิจท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ดี ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาพบว่าความสัมพันธ์ของคนกับปลาเปลี่ยนไป ปลาในแม่น้ำยมมีจำนวนลดลงมากอันเนื่องมาจากสภาพอากาศแปรปรวน การสร้างเขื่อน และการทำคลองระบายน้ำของกรมชลประทานเพื่อบริหารจัดการปัญหาอุทกภัยในจังหวัดสุโขทัย (วลัยลักษณ์ ทรงศิริ 2556) โดยเฉพาะโครงการ “บางระกำโมเดล” ที่เริ่มดำเนินการครั้งแรกใน พ.ศ. 2560 เพื่อลดปัญหาน้ำท่วมในตัวเมืองสุโขทัย พิษณุโลก และลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง โดยการปรับปฏิทินการทำนาปีในบริเวณ “ทุ่งบางระกำ” ให้เร็วขึ้นหนึ่งเดือน เพื่อใช้ทุ่งนาที่เก็บเกี่ยวแล้วเป็นพื้นที่รับน้ำในฤดูน้ำหลากซึ่งกินเวลาถึงเกือบ 4 เดือน ซึ่งอาจมี

ผลพลอยได้ในแง่ดีคือชาวบ้านในพื้นที่โครงการสามารถสร้างรายได้จากการประมง (โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษายมน่าน 2560) ภายใต้โครงการดังกล่าว ตัวเมืองสุโขทัยและอำเภอกงไกรลาศมีโอกาสรอดพ้นจากน้ำท่วมได้มากขึ้น แต่การที่น้ำไม่ท่วมก็อาจส่งผลกระทบต่อความสมดุลทางระบบนิเวศทางน้ำและรายได้จากการหาปลาของคนในท้องถิ่น รวมทั้งชุมชนบ้านกงซึ่งอยู่นอกพื้นที่โครงการด้วย

ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีมิติที่ย้อนแย้งเมื่อจังหวัดสุโขทัยพยายามส่งเสริมอุตสาหกรรมท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตท้องถิ่น เช่น การชูวิถีชีวิตชาวน้ำและเทศกาลกินปลา (สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดสุโขทัย 2560) แต่โครงการพัฒนาโดยรัฐเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการขยายโครงการชลประทาน ซึ่งก็อาจจะขัดแย้งกับวัตถุประสงค์ของพระราชกำหนดการประมง พ.ศ. 2558¹ ในการอนุรักษ์และบริหารจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำและระบบนิเวศเพื่อความยั่งยืน คำถามที่ยังไม่มีใครตอบได้คือ หนึ่งในขณะที่วิถีชีวิตของคนอำเภอกงไกรลาศกำลังมีความเป็นเมืองมากขึ้นเรื่อยๆ สังคมและเศรษฐกิจท้องถิ่นที่ยึดโยงกับปลาน้ำจืดในลุ่มน้ำยมจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และสอง หน่วยงานภาครัฐที่จัดการทรัพยากรด้วยมุมมองที่ให้ความสำคัญกับเงื่อนไขเชิงเทคนิค จะมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างน้ำ-ปลา-นา-เมืองอย่างไร

ในบทความนี้ ผู้เขียนเลือกใช้กรอบแนวคิด “โลกพันทาง” (Hybrid Geographies) ของนักภูมิศาสตร์มนุษย์ ซาราห์ วัตมอร์ (Sarah Whatmore)² เพื่อวิเคราะห์และเปิดเผยให้เห็นถึงมิติเชิงพื้นที่ หรือ “โลก” อันหลากหลายที่ประกอบขึ้นเป็นโลกพันทางของปลาและผู้คนในเขตลุ่มน้ำยม ได้แก่ โลกของลุ่มน้ำยม ปลา และพรานปลาบ้านกง โลกของกรมประมง โลกของกรมชลประทาน และโลกของผู้รับซื้อปลาและผู้แปรรูปปลา แต่ละโลกมีปฏิบัติการที่

¹ ดูพระราชกำหนดการประมง พ.ศ. 2558 ที่ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 132 ตอนที่ 108 ก วันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2558 และเผยแพร่ทางเว็บไซต์ของกรมประมงได้ที่ลิงก์ https://www4.fisheries.go.th/file_footer/20160517105511_file.pdf.

² เนื่องจากข้อเสนอของวัตมอร์ต้องการก้าวข้ามมุมมองเชิงพื้นที่แบบเรขาคณิต โดยเสนอว่าพื้นที่นั้นเป็นพื้นฐานสำหรับชีวิต (Whatmore 2002) ในบริบทนี้ผู้เขียนจึงเลือกใช้คำว่า “โลก” ในฐานะที่เป็นพื้นที่ทั้งทางกายภาพ พื้นที่ทางความรู้สึกนึกคิด และพื้นที่ของความสัมพันธ์.

สัมพันธ์กับปลาไม่เหมือนกัน และในขณะเดียวกัน รูปแบบ ความหมาย และสถานะของปลาที่เลื่อนไหลตามพื้นที่นั้นก็เป็นเงื่อนไขใหม่ต่อสิ่งอื่นๆ ด้วย ทั้งปลาและสินค้าปลาน้ำจืดจึงไม่ใช่วัตถุที่รอให้มนุษย์มากระทำ แต่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการปะทะสังสรรค์ การต่อรอง และการปรับตัวระหว่างพื้นที่และสรรพสิ่ง โดยในหัวข้อต่อไปนี้ ผู้เขียนจะได้อภิปรายความสำคัญของพื้นฐานแนวคิดที่ว่าด้วย “วัฒนธรรมชาติ” (“natureculture”) และมินทัศน์โลกพันทางในการเผยให้เห็นถึงความเชื่อมโยงและความสัมพันธ์ภายในพื้นที่และข้ามพื้นที่ของกลุ่มน้ำ ปลา และผู้คน ในเขตบ้านกง อำเภอกงไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย

วัฒนธรรมชาติและโลกพันทางของกลุ่มน้ำ ปลา และผู้คน

มินทัศน์โลกพันทางเป็นหนึ่งในกลุ่มแนวคิดที่พัฒนาขึ้นในบริบทของข้อถกเถียงเชิงภววิทยาว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและวัฒนธรรม โดยเฉพาะกระบวนการคิดแบบ “สมัยใหม่” ที่ธรรมชาติถูกเบียดขับออกจากสังคมมนุษย์ และถูกทำให้เป็นวัตถุหรือสิ่งสร้างทางสังคมดังที่บรูโน ลาตูร์ (Bruno Latour) เรียกว่าเป็น “ธรรมนูญสมัยใหม่” (modern constitution) ซึ่งแบ่งแยกระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ (Latour 1993, 13-15) ผ่านปฏิบัติการสร้างทวิภาค (dichotomy) 2 ระดับ ได้แก่ กระบวนการกลั่นจำแนก (work of purification) ที่สร้างทวิภาคระหว่างภววิทยาของวัฒนธรรม (มนุษย์) กับ ธรรมชาติ (ไม่ใช่มนุษย์) ซึ่งในขณะเดียวกัน เป็นทวิภาคจากกระบวนการยกย้ายปรับเปลี่ยน (work of translation)³ สภาวะ “พันทาง” (hybrids) ของโยงใยความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและวัฒนธรรม (Latour 1993, 10-12) กว่า 2 ทศวรรษที่ผ่านมา มีงานศึกษาทางสังคมศาสตร์จำนวนมากที่เปิดประเด็นคำถามว่าด้วยการเมืองของภววิทยาซึ่งมุ้งรื้อถอนและก้าวให้พ้นการแบ่งทวิภาคดังกล่าว (Braun 2007) ตลอดจนชี้ให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างชาติกับมนุษย์นั้นซับซ้อนหลากหลาย และไม่อาจแยกออกจากกันได้ง่ายๆ นัก⁴

³ ดูประเด็นอภิปรายว่าด้วยกระบวนการยกย้ายปรับเปลี่ยนใน Callon (1986) และ จักรกริช สังขมณี (2559).

⁴ ตัวอย่างงานศึกษาที่ทบทวนความสัมพันธ์ระหว่างชาติกับวัฒนธรรมในเชิงมากซิสต์และหลังโครงสร้างนิยม เช่น Braun and Castree (1998) และในสาขามานุษยวิทยา เช่น Descola (2013) และ Ingold (2000).

บทความนี้ปรับใช้แนวคิด “วัฒนธรรมชาติ” เพื่อเน้นให้เห็นมิติของการร่วมสร้างกันและกันระหว่างธรรมชาติและวัฒนธรรม ผู้เขียนเสนอว่าวัฒนธรรมชาติในบริบทของลุ่มน้ำยมครอบคลุมทรัพยากรน้ำ ปลา การประมง รวมถึงอุตสาหกรรมแปรรูปอาหารจากปลา ซึ่งก่อร่างขึ้นจากนโยบายของภูมิประเทศ สิ่งมีชีวิตต่างๆ สิ่งของ นโยบาย ฯลฯ ที่พัวพันกันอยู่ในปฏิบัติการของคน เทคโนโลยี บริบททางสังคม และอำนาจเศรษฐกิจ ที่ยึดถือและตอบโต้ต่อกันอย่างต่อเนื่อง กรอบคิดดังกล่าวมีความเชื่อมโยงกับงานศึกษาทางสังคมศาสตร์ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับสิ่งมีชีวิตใน “ธรรมชาติ” ซึ่งมีกรอบในการอธิบายปรากฏการณ์ต่างกันไป เช่น งานในกลุ่มวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีศึกษา (Science and Technology Studies: STS) ที่ใช้ทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำ (Actor-Network Theory) ในการทำความเข้าใจบทบาทเป้าหมาย และอำนาจที่ไม่เท่าเทียมใน “เครือข่าย” เช่น ระหว่างนักวิจัย นายทุน และชาวประมงในการเพาะพันธุ์หอยเชลล์ (Callon 1986) หรือในการควบคุมกระบวนการผลิตข้าว (อารตีอุยทธร 2556) งานทั้งสองพยายามแสดงให้เห็นว่าจำเป็นต้องคำนึงถึงบทบาทของผู้กระทำอื่น (เช่น หอยเชลล์ ข้าว ฤดูกาล องค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ นโยบาย ฯลฯ) ที่สามารถส่งผลกระทบต่อความเป็นไปของอุตสาหกรรมอาหารมากพอๆ กับมนุษย์

แนววิธีศึกษาดังกล่าวเผยให้เห็นว่าไม่มีอะไรเป็นธรรมชาติหรือวัฒนธรรมที่แยกขาดจากความเป็นผู้กระทำจากอีกฟากของทวิภาค ที่สำคัญ สิ่งอื่นๆ ที่ไม่ใช่มนุษย์ไม่ใช่เพียงวัตถุแต่มีความเป็นผู้กระทำให้เรา “รู้สึก” ได้ด้วย ในแง่นี้ งานที่ใช้แนววิเคราะห์เชิงปรากฏการณ์วิทยา เช่น งานศึกษาของ ฟรานซ์ เคราเซอ (Franz Krause) ชี้ให้เห็นว่า กิจกรรมการตกปลาเป็น “ช่วงเวลา” ที่หมุนไปตามจังหวะและอารมณ์ของแม่น้ำและฤดูกาล และการเพิ่มขึ้นของเขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้าในฟินแลนด์ได้ทำให้ท่วงทำนองของแม่น้ำและสุนทรีย์ในการตกปลาเปลี่ยนแปลงไป (Krause 2013) ประเด็นตอนท้ายนี้มีความเชื่อมโยงกับมุมมองด้านนิเวศวิทยาการเมือง เช่น งานศึกษาของ ยศ สันตสมบัติ และคณะ (2552) ที่ชี้ให้เห็นบทบาทและกลไกการพัฒนาเศรษฐกิจของผู้มีอำนาจที่ปฏิเสธและมองข้ามความเป็นผู้กระทำของแม่น้ำและปลาในแม่น้ำโขง ในความสัมพันธ์ชุมชนและจักรวาลวิทยาท้องถิ่น จะเห็นว่าทั้งในบริบทสแกนดิเนเวียและลุ่มน้ำโขง สายน้ำ ปลา และผู้คน เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชาติ ปลาในแม่น้ำบันทึกเรื่องราว ความทรงจำ สุนทรีย์ในชีวิต และประสบการณ์ของผู้คน ซึ่ง

ล้วนได้รับผลกระทบจากการเมืองของการจัดการทรัพยากร และนำมาสู่การดิ้นรนและปรับตัวเชิงเศรษฐกิจและวัฒนธรรมเพื่อให้วิถีการประมงคงอยู่รอด

จากมุมมองที่ตระหนักถึงการผสมผสานระหว่างธรรมชาติและวัฒนธรรม และเปิดประเด็นท้าทายการจำแนกคู่ตรงข้ามระหว่างระดับท้องถิ่น-ระดับโลก ธรรมชาติ-สังคม ชวราห์ วัตมอร์เสนอโมโนทัศน์โลกพันทางซึ่งพิจารณาพื้นที่ว่าไม่ใช่เป็นเพียงตำแหน่งทางกายภาพที่แบนราบหรือหยุดนิ่ง แต่เป็นทั้งบ่อเกิดและผลลัพธ์จากความสัมพันธ์ที่ยุ่งเหยิงและซ้อนทับของสิ่งมีชีวิต สิ่งของ ข้อมูล ฯลฯ (Whatmore 2002) พื้นที่ของวัตมอร์เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์สองระดับที่ไม่สามารถแยกออกจากกัน กล่าวคือ *ความสัมพันธ์เชิงภูมิลักษณะ (topographical relation)* เกิดจากอากัปกริยาที่ทำซ้ำๆ จนเกิดความเป็นหนึ่งเดียวกับความเคลื่อนไหวของแม่น้ำ ภูเขา และฤดูกาล ขณะเดียวกัน ความสัมพันธ์ที่กักก้องไปด้วยความรู้สึก ผัสสะ และจินตนาการนี้ ก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานของ *ความสัมพันธ์เชิงโครงข่ายพื้นที่ (topological relation)* ซึ่งก่อรูปผ่านการไหลเข้า-ออกของสรรพสิ่งและความรู้ และเป็นเงื่อนไขของปฏิบัติการที่ประกอบขึ้นเป็นความสัมพันธ์เชิงภูมิลักษณะ⁵ ความสัมพันธ์ทั้งสองประเภทจึงเชื่อมและตัดผ่านเส้นแบ่งคู่ตรงข้ามระหว่างมนุษย์-ไม่ใช่มนุษย์ ข้างในและข้างนอก พื้นที่ระดับโลกและท้องถิ่น (Whatmore 2002, 162) โลกพันทางของวัตมอร์จึงเป็นพื้นที่แห่งความผสมผสานและการเปลี่ยนผ่าน ไม่มีความแน่นอน และเปิดกว้างเสมอต่อสถานการณ์ใหม่ๆ

อาจกล่าวได้ว่าแนวคิดของวัตมอร์มีความคล้ายคลึงกับโมโนทัศน์ว่าด้วย “เครือข่าย” ในทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำ ในแง่ที่ตระหนักว่าสายสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์-ไม่ใช่มนุษย์ถูกสร้างขึ้นใหม่และสร้างซ้ำตลอดเวลา (ดู จักรกริช สังขมณี 2559) แต่งานของวัตมอร์

⁵ ข้อเสนอว่าด้วยความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ของวัตมอร์มีความคล้ายคลึงกับข้อเสนอของจอห์น ลอว์ (John Law) และ อานน์มารี โมล (Annemarie Mol) ว่าด้วยความเป็นพื้นที่ที่เลื่อนไหล (fluid spatiality) ในฐานะหนึ่งในรูปแบบของโครงสร้างพื้นที่ทางสังคม (social topology) ซึ่งต่างจากความเป็นพื้นที่แบบ “อาณาบริเวณ” (region) ที่เกิดจากการกำหนดขอบเขตในเชิงกายภาพ และความเป็นพื้นที่เชิง “เครือข่าย” (network) ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ที่ถูกกำหนดด้วยระยะห่างหรือความแตกต่าง ในบริบทของความเป็นพื้นที่ที่เลื่อนไหล สิ่งต่างๆ อาจเหมือนหรือต่างกันโดยไม่สัมพันธ์กับเงื่อนไขเชิงตำแหน่งแห่งที่หรือระยะทาง และที่สำคัญโครงสร้างพื้นที่ทางสังคมทั้งสามประเภทดำรงอยู่ร่วมกัน ไม่ได้แยกจากกัน (Mol and Law 1994).

มีกลิ่นอายของสุนทรียะและความแตกต่างในเนื้อสัมผัสของพื้นที่ และตระหนักถึงพลัง อารมณ์ ความรู้สึก และรูปแบบที่ไม่อาจลดทอนได้ของสรรพสิ่ง (Lorimer 2013) มากกว่าที่อาจพบ ในทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำ มโนทัศน์โลกพันทางให้ความสำคัญกับมิติเชิงพื้นที่และเวลา ของความสัมพันธ์ซึ่งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตเป็นทั้งกระบวนการและผลผลิตของกันและกัน ในแนวทางที่คล้ายคลึงกับมโนทัศน์ว่าด้วย “ข่ายใย” ความสัมพันธ์ (meshwork) ของ ทิม อินโกลด์ (Tim Ingold) (Ingold 2011) ซึ่งกล่าวถึงความผูกพันของข่ายใยสรรพสิ่ง อันเกิดจากการได้คลุกคลี เคลื่อนไหว และดำรงชีวิตอยู่ในภูมิทัศน์ร่วมกันจนเป็นอันหนึ่ง อันเดียวกัน ในแง่นี้ สรรพสิ่งจึงมีปฏิบัติการและและปฏิสัมพันธ์ภายใต้เงื่อนไขของพื้นที่หรือ “โลก” ที่ซ้อนกันหลายมิติ ดังที่ จอห์น ลอว์ และ อานน์มารี โมล ย้ำให้เห็นว่ามีการเชื่อมต่อก้าวข้าม ปะทะสังสรรค์ของความเป็นพื้นที่อยู่เสมอ (Mol and Law 1994) นั่นหมายความว่า เส้นแบ่งระหว่างแต่ละ “โลก” ต่างๆ ถูกทำลายและถูกสร้างขึ้นใหม่ตลอดเวลา (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ 2559) นี่คือนิยามของวัฒนธรรมชาติที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่าง ภาววิทยาในแต่ละพื้นที่ ซึ่งมีการจัดรูปแบบใหม่ (reconfigure) ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของ เป้าหมาย การรับรู้ และเงื่อนไขเชิงพื้นที่และเวลาแตกต่างกันไป

ภายใต้กรอบมโนทัศน์โลกพันทาง เราจึงไม่สามารถลดรูปลิงต่างๆ เป็นเอกพจน์ได้ ดังที่ สตีฟ ฮินซ์คลิฟฟ์ (Steve Hinchliffe) กล่าวว่า “...สิ่งต่างๆ ไม่เพียงแต่... ก่อรูปหรือเข้าสู่ ความสัมพันธ์ในสถานที่หนึ่งๆ แต่สิ่งเหล่านี้ก็ก่อรูป... และได้กลายเป็นหลายๆ สิ่ง (multiple) ไปพร้อมกันด้วย” (Hinchliffe 2010, 309) และงานศึกษาของจอห์น ลอว์ และอานน์มารี โมล ว่าด้วยความเป็นผู้กระทำของเกาะในเขตคัมเบรีย สหราชอาณาจักร ที่ต้องเผชิญกับโรคระบาดปาก-เท้าเปื่อยในช่วง ค.ศ. 2001 ซึ่งลอว์และโมลเสนอว่าผู้กระทำไม่เพียงกระทำการ แต่ขณะเดียวกันก็เป็นผลของการกระทำท่ามกลางความสัมพันธ์อันซับซ้อนกับผู้กระทำอื่นๆ ด้วย (actor-enacted) (Law and Mol 2008)⁶ และนี่เองคือสิ่งที่วัทมอร์เรียกว่าสภาวะ “พันทาง” (hybridity) อันหมายถึงสิ่งที่ก่อร่างขึ้นจากความไม่บริสุทธิ์และความแตกต่างใน

⁶ สำหรับงานศึกษาว่าด้วยความเป็นผู้กระทำของสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ ซึ่งพัวพันอยู่ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจและระบบทุนนิยม ดู Tsing (2015).

เนื้อสัมผัส ในประวัติศาสตร์เรื่องราว และในพื้นที่ของปฏิบัติการ มโนทัศน์โลกพันทางจึงเผยให้เห็นปฏิบัติการที่อยู่เบื้องหลังความเคลื่อนไหวในสถานะและรูปร่างของสรรพสิ่งและพื้นที่ และเป็นอีกหนึ่งความพยายามในการศึกษาทางสังคมศาสตร์ ที่ช่วยรื้อถอนและก้าวข้ามเส้นแบ่งที่ถูกสร้างขึ้นระหว่างอินทรีย์/อนินทรีย์ ข้างนอก/ข้างใน ธรรมชาติ/สังคม โลก/ท้องถิ่น พร้อมกับให้ความสำคัญต่อสิ่งอื่นๆ ที่ไม่ใช่มนุษย์⁷

ผู้เขียนพัฒนาประเด็นอภิปรายจากกรอบแนวคิดที่ทบทวนมาข้างต้น โดยเชื่อมโยงกับข้อมูลเชิงประจักษ์จากงานศึกษาของหนึ่งในผู้เขียน (รัตนากรณ์ พุ่มน้อย) ว่าด้วยวัฒนธรรมปลาและโลกพันทางของปลาและผู้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำยม ซึ่งได้ทำการสัมภาษณ์ชาวบ้านง ตำบลกองอำเภอโขงเจียม จังหวัดสุโขทัยราว 20 ราย เจ้าหน้าที่กรมประมง ผู้รับซื้อปลาและผู้แปรรูปปลากลุ่มละ 2-4 ราย รวมจำนวนผู้ให้ข้อมูลทั้งสิ้น 32 คน ในช่วงเดือนกรกฎาคม - พฤศจิกายน พ.ศ. 2560 เนื้อหาในส่วนต่อไปจะพยายามแสดงให้เห็น “โลก” ในมิติต่างๆ ได้แก่ โลกของปลาที่เติบโตและเรียนรู้จากการแหวกว่ายในกระแสน้ำยม โลกของพรานปลาที่รู้จักปลาผ่านสัมผัสและประสบการณ์การจับปลา โลกของกรมประมงที่เข้าใจปลาจากข้อมูลสถิติ โลกของกรมชลประทานที่รู้จักปลาผ่านข้อมูลน้ำ และโลกของผู้รับซื้อปลาและผู้แปรรูปปลาที่เข้าใจปลาผ่านน้ำหนักและรสชาติของผลิตภัณฑ์ มุมมองดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าปลาเป็นวัฒนธรรมชาติที่สามารถเป็นได้ทั้งสิ่งมีชีวิตตามธรรมชาติ เป็นผลผลิตทางวัฒนธรรม มีคุณสมบัติเชิงสุนทรีย์เชิงปริมาณ เชิงวาทกรรม ฯลฯ ปลาจึงเป็นผู้กระทำในท่ามกลางข่ายใยความสัมพันธ์อันซับซ้อนร่วมกับผู้กระทำใน “โลก” ต่างๆ ที่เข้ามาเปลี่ยนปลาที่ว่ายอยู่ในน้ำให้เป็นผลิตภัณฑ์อาหารแปรรูป ตลอดจนเงื่อนไขทางสังคมเศรษฐกิจและกึ่งพิบัติทางธรรมชาติ เช่น น้ำท่วมและน้ำแล้งที่ประกอบกันเป็นความหมายใหม่ๆ ของปลา และย้อนกลับมาส่งผลต่อการปฏิบัติของผู้กระทำต่างๆ ด้วย

⁷ สำหรับงานตีพิมพ์ภาษาไทยที่น่าเสนอประเด็นอภิปรายในแนวทางนี้ ดู เก่งกิจ กิติเรียงลาภ (2560); จันทน์ เจริญศรี, บก. (2559); สุดแดน วิสุทธิลักษณ์, บก. (2560).

โลกของลุ่มน้ำยม ปลา และพรานปลาบ้านกง

ตลอดระยะทางกว่า 170 กิโลเมตรจากต้นกำเนิดบริเวณสันเขาผีปันน้ำ ลุ่มน้ำยม และแม่น้ำยม เปรียบเสมือน “บ้าน” ของปลากว่าร้อยสายพันธุ์ บ้านหลังนี้มีลักษณะลาดเทและเป็นรูปทรงกรวย เมื่อเข้าสู่จังหวัดสุโขทัยผ่านอำเภอมืองและอำเภอกงไกรลาศ ทรงบ้านเริ่มเปลี่ยนไป เป็นที่ราบลุ่มและเป็นแอ่ง ประกอบกับความจุของลำน้ำที่ลดลงมากกว่าครึ่งหนึ่ง ทำให้มักเกิดสภาพน้ำท่วมขังเป็นระยะเวลานานในช่วงปลายฤดูฝน (โครงการชลประทานสุโขทัย 2560) ทุกๆ ปีปลารอคอยจังหวะที่น้ำท่วมทุ่งเพื่อดันดันไปเสาะหาฟุ่มไม้ริมตลิ่ง ป่าละเมาะ ป่าสลอด หรือท้องทุ่งนาเพื่อวางไข่ ลุงเขียว^๑ พรานปลาวัย 63 ปี เล่าถึงพฤติกรรมของปลาว่า “พอตกกลางคืน ปลามันก็จะนอนค้ำตามฟุ่มไม้ตามป่าละเมาะ ปลานะมันจะชอบไปวางไข่ในทุ่ง เพราะว่ามันวางไข่ในแม่น้ำไม่ได้ ก็เพราะน้ำมันแรงนะสิ ให้ มันดันไม้ไผ่หรือกอ ปลิวหมด พอน้ำลดนะ ปลามันก็จะออกมาวางไข่”

ชาวบ้านกงส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาสลับกับการหาปลา จุดเด่นของพรานปลาบ้านกงคือเครื่องมือจับสัตว์น้ำหลากหลายชนิดที่สะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างความรู้พื้นบ้านและเทคโนโลยีทันสมัย เช่น ลอบแดงใช้จับปลาหลด ปลาแขยง ปลาสร้อย เป็นต้น ส่วนยอขนาดตา 1.5 เซนติเมตร หรือที่เรียกกันในท้องถิ่นว่า “แพสะดุ้ง” ใช้เพื่อจับปลาที่มีขนาดตัวใหญ่ปริมาณมาก เช่น ปลาหมอ ปลากด และปลาตะเพียน ยามที่ต้องการปลาเพื่อประกอบอาหาร ชาวบ้านจะเลือกอุปกรณ์ให้เหมาะสมกับชนิดของปลาที่จะกิน ถืออุปกรณ์เดินลงไปยังแม่น้ำ สัมผัสถึงอุณหภูมิและพลังงานของน้ำ สายตาสอดส่องเสาะหาพื้นที่ที่คาดว่า จะพบสัตว์น้ำที่ต้องการแล้วจึงพายเรือออกไปยังตำแหน่งนั้นอย่างชำนาญด้วยประสบการณ์ที่สั่งสมมาแต่วัยเยาว์ ลุงซ้อย พรานปลาวัย 59 ปี เล่าถึงกิจวัตรประจำวันของเขา ในบ้านซึ่งเต็มไปด้วยอุปกรณ์จับปลาหลากหลายชนิดว่า “ถ้าลุงอยากได้กุ้งฝอย ลุงก็จะใช้ลอบ ก็จะได้กุ้งฝอย มันเป็นลอบตัวที่ต้องกว้างสี่สิบเซนติเมตร และความสูงเมตรยี่สิบ กระบุงที่ติดติดอยู่กับตรงตลิ่งนั้นนะ ต้องตีเมตรห้าสิบ ไม่ต้องใส่เหยื่ออะ ดักเย็นๆ เช้า ลุงนั่งลุงก็จะได้กุ้งครึ่งกิโล...”

^๑ ชื่อของผู้ให้ข้อมูลทุกคนที่ปรากฏในบทความนี้เป็นชื่อสมมติ.

ประสบการณ์ของลุงช้อยแสดงให้เห็นว่าในทุกๆ จังหวะตั้งแต่ที่บ้านไปถึงในแม่น้ำนั้น ประสาทสัมผัสต่อสิ่งรอบตัวจะไวขึ้นเป็นพิเศษและเข้มข้นขึ้นทุกขณะ การหาปลาก็คือเกมที่มีผลทางอารมณ์และร่างกาย การตอบสนองของปลาต่ออุปกรณ์ดักปลา ไม่ว่าจะเป็นด้วยความคุ้นชินและความชะล่าใจที่ทำให้ปลาวายเข้าไปติดกับดักโดยไม่รู้ตัว หรือด้วยความอึดอัด ความเครียดและสัญชาตญาณที่ทำให้ปลาพยายามดัน สะบัดตัวให้หลุดกับดัก เหล่านี้ล้วนทำให้พรานปลาคาดหวัง ตื่นเต้น สมหวัง และผิดหวังไปตามๆ กัน การหาปลาจึงเป็นปฏิบัติการที่เอ่อล้นไปด้วยความเข้มข้นทางอารมณ์และความหมาย ในทำนองเดียวกับที่แกรรี มาร์วิน (Garry Marvin) แสดงให้เห็นถึงมิติเชิงอารมณ์ของกิจกรรมการล่าสุนัขจิ้งจอกที่ประเทศอังกฤษ (Marvin 2003) การตกปลาเกิดจากความปรารถนาและความพิถีพิถันในการปฏิบัติ ความทรงจำและความเข้าใจอย่างลึกซึ้งกับสิ่งแวดล้อมที่ “คนนอก” ไม่อาจรับรู้ หรือไม่ “รู้สึก” ปลาที่หามาได้จึงไม่ได้เป็นเพียงอาหารประทังชีวิต แต่คือสุนทรียะของการบริโภคอาหาร คือความชื่นชอบในรสชาติ คือความภาคภูมิใจที่สามารถหาปลาได้จากหน้าหัวบันไดบ้านของตัวเอง และเชื่อมโยงไปถึงอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ดังที่ป้าแมว ขาวนาที่หาปลาเป็นอาชีพเสริมในฤดูน้ำท่วม วัย 56 ปี เล่าให้ฟังว่า “ป้าชอบตอนหน้าน้ำนะ ถึงมันจะทำไรนาไม่ได้ก็เหอะ ตั้งค์ก็ได้้น้อยกว่า แต่ว่ากับข้าวในทุกวันมันหาได้ง่าย ... แล้วบางอย่างก็ได้กินเฉพาะหน้าน้ำด้วยนะ อย่างปลาตะเพียนหน้าแล้งจะไปหากินที่ไหน ไม่มีหรอก หน้าน้ำนะ อ้อหือ ต้มยำนะ ตัวโตๆ มันๆ มื้อนั้นกินข้าวได้หลายจานเลย (หัวเราะ) คนที่อื่นถึงได้ถามหาปลาบ้านเราไง”

ปลาที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและความมั่นคงทางอาหาร ทั้งปลา คน และอาหาร ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชาติที่ไม่เคยแยกออกจากกันตั้งแต่แรก ซึ่งอาจอธิบายด้วยข้อเสนอว่าด้วย “ภูมิทัศน์ของกิจกรรมดำรงชีพ” (taskscape) ของทิม อินโกลด์ (Ingold 2000) ได้ว่า ภูมิทัศน์ที่บ่งชี้ถึงน้ำของแม่น้ำยมและน่าน เป็นสถานที่ซึ่งในปัจจุบันกาลก้องกังวาลไปด้วยการเคลื่อนไหวและกิจกรรมของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตที่ส่งพลังถึงกัน กิจกรรมการตกปลานั้นประกอบขึ้นจากความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในอวกาศปฏิกิริยาของแม่น้ำ อากาศ และสัตว์น้ำ รวมถึงการจัดท่าทางและจังหวะจะโคนของร่างกายจนเป็นความเคลื่อนไหวที่ผูกพันกันเป็นหนึ่งเดียว (ดู Country et al. 2016; Krause 2013) ในช่วงฤดูฝนทุกอย่างหมุนเข้าหากัน ผูกพันจนเป็นสายใยชีวิตเส้นเดียวกันและคลุกคลีอยู่ในภูมิทัศน์น้ำยม

นี่ เป็นข่าวยៃของความสัมพันธ์ที่เข้มข้นไปด้วยอารมณ์และปฏิบัติการของการตกปลาที่เกิดขึ้น แล้วซ้ำเล่าโดยพรานปลารุ่นต่อรุ่น ภูมิทัศน์ลุ่มน้ำยมเป็นเงื่อนไขชีวิตให้แก่ปลา ในขณะที่ปลา ก็เป็นผู้กระทำที่ก่อให้เกิดพื้นที่และปฏิบัติการการตกปลาขึ้นมา พร้อมทั้งสร้างเงื่อนไขต่อ จังหวะชีวิตของคนและลักษณะของอุปกรณ์ตกปลาที่ต้องออกแบบให้สอดคล้องกับ “นิสัย” ของ สัตว์น้ำแต่ละชนิดด้วย

วิถีชุมชนผู้อาศัยอยู่กับน้ำของคนบ้านกงเกิดจากการปฏิบัติ กล่าวคือ ความเป็นแม่น้ำยม ความเป็นฤดูน้ำหลาก ความเป็นปลา และความเป็นพรานปลาของบ้านกง ได้ถูกประทับไว้ และแสดงออกมาให้สามารถสัมผัสรับรู้ได้ในหลากหลายมิติทางพื้นที่และเวลา ไม่ว่าจะเป็นการ มองเห็นคนพายเรือ ได้ยินเสียงฝนตกและเสียงน้ำไหล ได้กลิ่นและลิ้มรสควาปลา ความ ครึกครื้นเมื่อพบเห็นคนและรถยนต์เดินทางเปียดเลียดจ่อแจในซอยแคบๆ แต่เมื่อหมดหน้า ปลาไปทันใด บรรยากาศเช่นนี้จะเหลือเพียงร่องรอยความทรงจำ ศูนย์กลางของสายใยชีวิต ย้ายไปที่ผืนนาแทน อย่างไรก็ตาม ชีวิตของพรานปลากำลังเปลี่ยนไปจากเดิมอย่างเห็นได้ชัด ภายใต้กระแสนที่มีผลต่อการเกษตรและลักษณะการใช้ที่ดิน การยกคันนาเพื่อกันไม่ให้ น้ำท่วมข้าวที่กำลังโต และการไถพื้นที่นาเป็นพื้นที่โล่งเตียนไม่มีป่าเหมือนสมัยก่อน ทำให้ ปลาไม่มีแหล่งเลี้ยงตัวอ่อน แหล่งหากินหรือหลบภัย นอกจากนั้น การชะล้างของสารเคมี ยาฆ่าแมลงรวมถึงน้ำเสียจากตลาดปลาทำให้สัตว์น้ำหนีไปอาศัยที่อื่น และชาวบ้านจับปลา ได้น้อย การขุดลอกแม่น้ำและการสร้างฝายยางและประตูระบายน้ำ ก็มีผลต่อวิถีชีวิตของปลา เช่นกัน ดังที่จะอธิบายในส่วนถัดไปนี้

โลกของกรมประมง

ในหัวข้อที่ผ่านมา ผู้เขียนได้นำเสนอให้เห็นถึงข่าวยៃความสัมพันธ์ในโลกปลาและพรานปลา บ้านกงแห่งลุ่มน้ำยม ในส่วนนี้ จะได้แสดงให้เห็นมิติที่ซ้อนทับกันกับโลกของเครือข่าย- ผู้กระทำของการอนุรักษ์พันธุ์ปลาและการจัดการประมงน้ำจืดอย่างยั่งยืน ซึ่งอยู่ภายใต้การกำกับ ดูแลของหน่วยงานรัฐอย่างกรมประมงและองค์กรรณานาชาติ ปัจจุบัน กรมประมงมีบทบาทหลัก ในการอนุรักษ์สายพันธุ์ปลาน้ำจืดเพื่อเสริมสร้างความยั่งยืนของระบบนิเวศ ความมั่นคงทาง

อาหาร และเศรษฐกิจท้องถิ่นในพื้นที่ลุ่มน้ำยม ภายใต้การควบคุมของพระราชกำหนดการประมง พ.ศ. 2558⁹ รวมทั้งกฎหมายระหว่างประเทศภายใต้โครงการบูรณะแหล่งน้ำธรรมชาติขนาดเล็กเพื่อการประมง (Small Swamp Fisheries Inland Project: SSFIP) ซึ่งกรมประมงได้รับความร่วมมือจากกองทุนความร่วมมือทางเศรษฐกิจพื้นทะเลแห่งญี่ปุ่น (Overseas Economic Co-operation Fund of Japan: OECF) และองค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ (Food and Agriculture Organization: FAO)

การประกอบสร้างนิยามลุ่มน้ำยมในฐานะพื้นที่เสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ของสัตว์น้ำจากการประมง เริ่มจากการที่องค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ ร่วมกับกองวิจัยและพัฒนาประมงน้ำจืดของกรมประมงได้ส่งคณะทำงานเข้ามาสำรวจระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่กว่าสองพันครัวเรือนทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย พร้อมกับสัมภาษณ์พรานปลาถึงสถานะทางเศรษฐกิจ ชนิดของปลาที่จับได้ ความถี่และปริมาณ รวมถึงขึ้นทะเบียนอุปกรณ์จับปลา ผลจากการสำรวจครั้งนั้นได้รับการเผยแพร่เป็นรายงานขององค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติว่าด้วยข้อมูลการจับปลาในประเทศไทย (พ.ศ. 2551) ซึ่งหนึ่งในหัวข้อของรายงานฯ มีการอธิบายวิธีการคำนวณปริมาณการจับปลาต่อหน่วยพื้นที่ จังหวัด และในระดับภูมิภาคไว้อย่างละเอียด (Lymer et al. 2008)¹⁰

พระราชกำหนดการประมง พ.ศ. 2558 และมาตรฐานซึ่งกำหนดโดยองค์การความร่วมมือระหว่างประเทศดังกล่าว ได้ย้อนกลับมานิยามและกำหนดแนวทางการประมงอย่างยั่งยืนในท้องถิ่น โดยในพื้นที่บ้านกง ปรากฏในรูปของเวทีประชุมการประมงอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนในช่วงก่อนฤดูจับปลาของทุกปี การประชุมดังกล่าวสะท้อนถึงหลักคิดตามพระราชกำหนดการประมง พ.ศ. 2558 ที่เน้น “...การใช้หลักฐานทางวิทยาศาสตร์ที่ดีที่สุดเพื่อให้การ

⁹ มาตราที่ 4 ของพระราชกำหนดดังกล่าวระบุว่า “บทบัญญัติแห่งพระราชกำหนดนี้มุ่งหมายเพื่อการจัดระเบียบการประมงในประเทศไทยและในน่านน้ำทั่วไปเพื่อป้องกันมิให้มีการทำการประมงโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย เพื่อรักษาทรัพยากรสัตว์น้ำให้อยู่ในภาวะที่เป็นแหล่งอาหารของมนุษยชาติอย่างยั่งยืนและรักษาสภาพสิ่งแวดล้อมให้ดำรงอยู่ในสภาพที่เหมาะสมตามแนวทาง”.

¹⁰ ดูรายละเอียดภายใต้หัวข้อ “Framework for Preparation of a National Synthesis on Inland Capture Fishing in Thailand” ในรายงานฉบับดังกล่าวได้ที่ลิงก์ <http://www.fao.org/3/I0573e/I0573E03.htm#33>.

บริหารจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำ...” และเป็นไปตามแนวทางของรายงานขององค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ (Lymer et al. 2008) ดังจะเห็นได้จากเวทีประชุมฯ ใน พ.ศ. 2560 ซึ่งหนึ่งในผู้เขียน (รัตนารณ พุ่มน้อย) ได้ลงพื้นที่ร่วมสังเกตการณ์เมื่อวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ. 2560 เจ้าน้ำที่กรมประมงได้หารือกับกลุ่มชาวบ้านในประเด็นเกี่ยวกับการปราบปรามการจับปลาที่ผิดกฎหมาย โดยกล่าวในตอนหนึ่งว่า

...เราจะทำอย่างไรให้สัตว์น้ำที่เป็นแหล่งใหญ่ของเรายังคงอยู่ ไม่ใช่มีเท่าไรหาคินหมด รัฐบาลตรากฎหมายเพื่อประชาชน เพื่อความเสมอภาค อย่างฉบับล่าสุด ปี 2558 หลักใหญ่คือไม่ได้ห้ามเครื่องมือทั้งหมด แต่ห้ามเครื่องมือบางอย่างที่ทำลายสัตว์น้ำของเรา ถามว่าทำไมสมัยก่อนเราทำได้ มันเป็นกติกาใหม่เพราะศึกษาแล้วว่ามันทำลายสัตว์น้ำพ่อแม่พันธุ์มาก สังเกตว่ายังปัจจุบันน้ำก็ไม่ค่อยเหมือนเดิมอยู่แล้ว บางปีก็น้ำเยอะบางปีก็น้ำน้อย ถ้าเราไม่สต็อกพ่อแม่พันธุ์ปลาเอาไว้ มันก็หมด อาชีพก็ไม่เหลือ

ทั้งนี้ กรมประมงได้เน้นย้ำเกี่ยวกับการบังคับใช้ข้อห้ามตามที่ระบุไว้ในพระราชกำหนดการประมง พ.ศ. 2558 เช่น ห้ามใช้กระแสไฟฟ้าในการจับปลา (มาตรา 60) และห้ามใช้เครื่องมือจับปลาบางประเภท เช่น โพงพาง ลี ลอบ อวน (มาตรา 67) ตลอดจนมาตรการจับและปรับเงินอย่างเคร่งครัด (ระดับแสนบาท) โดยเฉพาะในช่วงที่อาจมีการลักลอบจับปลาในฤดูวางไข่ หรือที่เรียกว่า “ฤดูน้ำแดง” คือ ตั้งแต่ 16 พฤษภาคม ถึง 15 กันยายนของทุกปี และมีการใช้เรือเร็วลาดตระเวนสอดส่อง ทั้งนี้ ชาวบ้านกงที่เข้าร่วมประชุมมีมติเห็นพ้องว่าจะยังคงสืบสานใช้เครื่องมือจับปลาพื้นบ้าน เช่น แหตาข่ายขนาด 7-9 เซนติเมตร เบ็ด ไช ตุ่ม ลอบแดง ลอบดักกุ้ง และยอแพสะดุ้ง เพื่อจับปลาอย่างยั่งยืน นอกจากนั้น เพื่อรักษาปริมาณของ “ปลารวม” (ปลาน้ำจืดขนาดเล็กรวมกันสำหรับหมักเกลือ หรือทำเป็นปลาร้า) อันเป็นวัตถุดิบสำคัญสำหรับผลิตภัณฑ์สินค้าปลาน้ำจืดของบ้านกง ก็ได้มีการเจรจาขอจับปลาสร้อยโดยใช้สนั่นติดหัวเรือ¹¹ ซึ่งเจ้าน้ำที่เองก็เข้าใจวิถีชีวิตของชุมชน และอนุญาตให้ใช้อุปกรณ์ดังกล่าวได้

¹¹ ได้แก่ การใช้ตาข่ายขนาดตา 1.5-3 เซนติเมตร ติดเป็นลักษณะแบออกในสามด้านของหัวเรือ.

ในกระบวนการจัดการประมงน้ำจืดโดยรัฐ โลกพันทางของกลุ่มน้ำยม และปลากด ปลาสร้อย กุ้งฝอย ฯลฯ ซึ่งเป็นสิ่งมีชีวิตเฉพาะถิ่นกลุ่มน้ำยม มีเนื้อสัมผัส กลิ่น และรสชาติที่เป็นเอกลักษณ์ ตลอดจนเรื่องเล่า (มุมมองเชิงอัตวิสัย) ของพรานปลา ได้ถูกกลดรูปและแทนค่าด้วยชื่อวิทยาศาสตร์ ด้วยตัวเลขในแผ่นกระดาษ หรือถูกจัดเก็บเป็นข้อมูลในไฟล์ดิจิทัล และแปลงให้เป็นชุดข้อมูลเชิงปริมาณ (วัตถุวิสัย) ซึ่งเป็นตัวแทนของระบบนิเวศน้ำยมบริเวณบ้านกง เพื่อใช้เทียบกับเกณฑ์มาตรฐานระดับนานาชาติด้านความยั่งยืนในการประมง กระบวนการยกย้ายปรับเปลี่ยนดังกล่าว เป็นเงื่อนไขให้กรมประมงสถาปนาบทบาทในการอนุรักษ์พันธุ์ปลาผ่านข้อกำหนด การเฝ้าสังเกตการณ์ และการอบรมต่างๆ ที่ปฏิบัติหน้าที่ผ่านเจ้าหน้าที่กรมประมงเพื่อให้กฎหมายระดับนานาชาติและการอนุรักษ์สายพันธุ์ปลาน้ำจืดมีอำนาจคงทนในทุกๆ สถานที่ที่มันเดินทางไป

การเคลื่อนไหว การโยกย้ายของสิ่งของแสนธรรมดาจากที่ใกล้และไกล เช่น ปากกา เอกสารประชุม สิ่งมีชีวิตในน้ำ นักวิจัย และองค์ความรู้ด้านอนุกรมวิธาน ได้ทำหน้าที่เปลี่ยนกลุ่มน้ำที่เป็นแหล่งอาหารของชุมชนให้กลายเป็นพื้นที่แห่งความรู้และการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ในทำนองเดียวกับงานศึกษากระบวนการประกอบสร้างพื้นที่เขตอุทยานในประเทศอังกฤษ (Watson 2003) จะเห็นว่ากฎเกณฑ์ลายลักษณ์อักษรที่กำหนดขึ้นโดยสถาบันที่อยู่ห่างไกลในเชิงกายภาพ กลับมีอำนาจตรวจตราและควบคุมแนวทางการประมงในหมู่บ้านเล็กๆ ในจังหวัดสุโขทัย บ้านกงจึงเป็นส่วนหนึ่งของภูมิศาสตร์ที่กว้างไกลและไม่เคยตัดขาดจากโลกภายนอก ความรู้ ข้อมูล กฎหมาย คนและสิ่งของจากภายนอกหลังไหลเข้ามาและออกไป ได้นำมาซึ่งการจัดรูปแบบใหม่ของสิ่งมีชีวิตและสิ่งของภายในท้องถิ่น บ้านกงจึงดำรงอยู่ในสถานะที่เป็นทั้งบ้านสำหรับคนและปลา เป็นทั้งพื้นที่แห่งการอนุรักษ์พันธุ์ปลา เป็นพื้นที่ในการทำวิจัยสัตว์น้ำจืด และเป็นพื้นที่ที่ได้รับการประกอบสร้างผ่านกรอบมาตรฐานความรู้ด้านระบบนิเวศน้ำจืด

โลกของกรมชลประทาน

ในแง่หนึ่ง น้ำท่วมเป็นผลดีต่อการขยายพันธุ์ของปลา สำหรับเกษตรกรผู้ปลูกข้าว แม้น้ำท่วมจะสร้างความเสียหายต่อทุ่งนา แต่ก็แลกกับปลาจำนวนมากที่มาภักน้ำ ในทางกลับกัน

น้ำแล้งไม่เป็นผลดีต่อฝ่ายใดเลย โครงการชลประทานจึงต้องบริหารจัดการและแก้ไขปัญหา เรื่องน้ำอันเป็นทรัพยากรสำคัญสำหรับทุกๆ ฝ่าย เจ้าหน้าที่โครงการชลประทานท่านหนึ่งได้ ให้สัมภาษณ์ว่า “...ที่เราเน้นเป็นอันดับแรกคือ ให้การประปาเป็นหลัก ... ขาดน้ำอยู่ไม่ได้ รongลงมา คือการรักษาระบบนิเวศ การเกษตร อุตสาหกรรม ... ถ้าพัฒนาให้ดีขึ้นมันก็จะ สามารถทำให้แม่น้ำยมมีน้ำตลอดปีได้ เรามีน้ำและกักเก็บไว้เพียงพอ นี่แหละคือหน้าที่ ของเรา” ทั้งนี้นโยบายของภาครัฐในรูปแบบโครงการฝ่ายชลประทานจึงเกิดขึ้น มีการสร้าง ประตูประบายน้ำแม่น้ำยม (บ้านหาดสะพานจันทร์) คลองหกบาท และคลองยมน่าน เพื่อระบาย น้ำออกไปจากแม่น้ำยม และสร้างฝายขนาดเล็กเพื่อป้องกันการไหลบ่าของน้ำที่มักเข้าท่วม ตัวเมืองสุโขทัยอย่างรวดเร็ว โดยที่คลองดังกล่าวสามารถช่วยผันน้ำลงไปในยามขาดแคลน ช่วงหน้าแล้งได้ด้วย

อย่างไรก็ดี แม้ตัวแทนของกรมชลประทานได้กล่าวว่าต้องการจะรักษาระบบนิเวศ (และ ก็มีความพยายามเช่นนั้นจริงๆ) แต่การสร้างฝายขนาดเล็กกลับเป็นการจำกัดและปิดกั้น ปลาที่จะเดินทางไปวางไข่ โดยเฉพาะการที่ไม่ได้ทำบันไดปลาเอาไว้ให้อย่างสม่ำเสมอ เช่น บันไดปลาที่ใกล้กับพื้นที่บ้านกงมากที่สุดตั้งอยู่ที่ประตูประบายน้ำบ้านหาดสะพานจันทร์ ซึ่งอยู่ ห่างจากพื้นที่หลายสิบกิโลเมตร แม้ฝายดังกล่าวจะไม่ได้ส่งผลกระทบมากเมื่อเทียบกับเขื่อน ในลุ่มน้ำโขงดังที่ยศ สันตสมบัติ และคณะ (2552) ได้รายงานเอาไว้ แต่แน่นอนว่าทั้งฝาย ขนาดเล็กและเขื่อนเป็นหนึ่งในเงื่อนไขทั้งในทางตรงและทางอ้อม ที่ก่อให้เกิดความไม่มั่นคง ทางอาหารและเศรษฐกิจท้องถิ่น อันเนื่องมาจากความผันผวนของระดับน้ำซึ่งส่งผลต่อปริมาณ ปลาและพืชน้ำ และตัวโครงสร้างซึ่งเป็นอุปสรรคต่อเส้นทางอพยพของปลาและวางไข่

ในภาพกว้างอาจมองได้ว่า น้ำคือทรัพยากรและโอกาสที่ถูกจัดการโดยผ่านโครงการ พัฒนาเศรษฐกิจ ฝายหรือเขื่อนเองก็คือโครงสร้างพื้นฐานที่ถูกสร้างขึ้นโดยผู้เชี่ยวชาญเพื่อสร้าง เสถียรภาพให้กับปริมาณของน้ำในแม่น้ำ โดยค่าตัวเลขที่อ่านได้จากมาตรวัดน้ำและ แบบจำลองการคาดการณ์ปริมาณน้ำนั้นแสดงถึงภววิทยาและปฏิบัติการของกรมชลประทาน ที่มองน้ำโดยสนใจเฉพาะสิ่งที่วัดปริมาณได้ ซึ่งอาจกลายเป็นการพรากน้ำออกจากภูมิทัศน์และ ชีวิต ฝายซึ่งมีหน้าที่กำหนดการไหลของน้ำได้กลายเป็นอุปสรรค และนำไปสู่ประสบการณ์ใหม่ อันยากลำบากสำหรับปลาที่ต้องดิ้นรนและปรับตัวเพื่อให้สามารถว่ายไปวางไข่ยังบ้านที่คุ้นเคย

ปลาบางชนิดที่ตัวเล็กหรือไม่มีแรงมากพอก็จะไม่สามารถข้ามฝายได้ และเช่นเดียวกัน พรานปลาและอุตสาหกรรมแปรรูปปลาน้ำจืดก็ต้องปรับตัวต่อพฤติกรรมและปริมาณของ สัตว์น้ำที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

โลกของผู้รับซื้อปลาและผู้แปรรูปปลา

แม่กบ แม่ค้ารับซื้อปลาและแปรรูปปลา วัย 48 ปี เล่าให้ฟังว่าเมื่อกว่าห้าสิบปีที่แล้ว ชาวบ้าน พายเรือนำปลาไปขายข้างๆ วัดกงไกรลาศ แต่ในปัจจุบันมีถนนตัดผ่านหน้าตลาดทำให้ลักษณะ การขายปลาเปลี่ยนมาเป็นทางบก และด้วยจำนวนปลาที่จับได้และความต้องการปลาที่เพิ่ม มากขึ้นจึงเริ่มพัฒนาตัวเป็นตลาดปลาบ้านกงในที่สุด ปลาที่จับได้จากแม่น้ำยมถูกถ่ายใส่ ตะกร้าพลาสติกและลำเลียงขึ้นรถกระบะไปขาย ปลาหลายตัวสิ้นชีวิตแล้ว บางตัวยังหายใจ ร่อแร่ เมื่อถึงตลาด พรานปลาจะยืนรอคอยอยู่ข้างๆ ในขณะที่พ่อค้าแม่ค้าผู้รับซื้อปลาจะคัดปลา ตามขนาดและน้ำหนักโดยมีลูกน้องทั้งหลายคอยช่วยสังเกตสีสัน น้ำหนัก และรูปร่างของปลา ใช้มือจับ ปิบ ยกตัวปลา พวกเขารับรู้ได้ถึงผิวสัมผัส น้ำหนัก และกลิ่นคาวปลา พร้อมกับคอย เงี่ยหูฟังการชานเรียกชื่อปลาและราคาจากเจ้านาย ที่ขาดไม่ได้เลยคือตราซังที่เป็นเครื่องมือ ในการลดทอนอัตราร้อยของปลาให้เหลืออยู่ในรูปของตัวเลขเพื่อป้องกันระดับและราคาตาม ที่ต่อรองกัน ตราซังจึงทำหน้าที่ขับเคลื่อนพลวัตของปลาให้ดำเนินต่อไปภายใต้เศรษฐกิจ บ้านกง รวากับเป็นการปลูกปลาทายให้มีชีวิตขึ้นมาใหม่ในรูปแบบของสินค้า

ตลาดปลาบ้านกงคือสถานที่ที่เป็นมากกว่าแค่การซื้อขายปลาในร่างไร้อชีวิต เพราะ เต็มไปด้วยเรื่องราวและความทรงจำ โดยที่ปลาในรูปแบบต่างๆ (ปลาเป็น ปลาทาย ปลาหมัก) นั้นเป็นเหมือนประธานที่เชื่อเชิญให้ผู้คนและสิ่งของต่างๆ ในต่างพื้นที่และเวลาได้แสดงหน้าที่ ของตัวเองอย่างเต็มศักยภาพในทุกๆ เช้า และในทุกๆ ฤดู (จับ ชั่ง ขาย ชำแหละ หมัก ปูรง ฯลฯ) นี่จึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับปลาที่ถ่ายทอดผ่านประสบการณ์ ผัสสะ สุนทรีย์ และศิลปะ ของการจับปลาและการ “ทำ” ปลาโดยผ่านความผูกพันระหว่างร่างกาย อุปกรณ์เครื่องมือ และสิ่งแวดล้อม ทั้งหมดนี้ได้ประกอบสร้างอัตลักษณ์ของสินค้าปลาน้ำจืดบ้านกง ซึ่งรวมถึง ผลิตภัณฑ์แปรรูปอย่างปลาร้า น้ำปลา และปลาหย่าง ซึ่งแต่เดิมเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม อาหารท้องถิ่นในฐานะของทางเลือกในการสร้างความมั่นคงทางอาหารยามหน้าแล้ง

แต่ปัจจุบันได้กลายเป็นสินค้าที่เชื่อมโยงคุณค่ากับตำแหน่งแห่งที่ทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่นด้วย

พ่อค้าแม่ค้าผู้รับซื้อปลาสดจะขายปลาให้กับลูกค้าได้ทันทีในช่วงเช้า โดยบางรายจะทำการหมักเกลือก่อนส่งต่อไปยังผู้แปรรูปเพื่อทำน้ำปลาและปลาร้า และบางรายเป็นผู้แปรรูปเองด้วย ในความรับรู้ของคนทั่วไป ทั้งน้ำปลาและปลาร้าเป็นผลิตภัณฑ์ที่แปรรูปจากปลาน้ำจืดและวัตถุดิบในท้องถิ่นเท่านั้น ในกรณีของ “น้ำปลาบ้านกง” ต้องผลิตจากปลาสร้อยแท้ มีสีแดงใสตามธรรมชาติและปราศจากสารเคมี (อุไรวรรณ วิจารณ์กุล 2553) อุตสาหกรรมของน้ำปลาแห่งบ้านกงนี้สะท้อนถึงภูมิปัญญาและความกลมกลืนกับระบบนิเวศ ดังที่दनัย กล่าวแล้วบรรยายไว้ว่าน้ำปลาเป็นมากกว่าแค่เครื่องปรุงรส เพราะ “ความเค็มของน้ำปลานั้นก็คือการสำแดงเดชของกระบวนการเรียนรู้และมีส่วนร่วมของชุมชนที่ก่อให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรและระบบนิเวศ จนในที่สุดได้มาซึ่งคุณภาพวัตถุดิบชั้นเลิศเพื่อผลิตน้ำปลา” (दनัย กล่าวแล้ว 2550, 61)

อย่างไรก็ดี ในกรณีของ “ปลาร้าบ้านกง” อาจไม่สามารถเรียกได้ว่าเป็นผลิตภัณฑ์แปรรูปจากวัตถุดิบในท้องถิ่นอย่างถ่องแท้ (authentic) ดังที่คนต่างถิ่นคาดหวัง เนื่องจากต้องอาศัยวัตถุดิบจากนอกพื้นที่ลุ่มน้ำยมหลายอย่าง แม่กบเล่าว่า “ทำปลาร้านะ เอาปลามาหมักแล้วก็มาเคล้าผสมรำ เอาน้ำที่นิ่งปลาทุมาใช้ มันจะหอม เคี้ยวจะใส่เกล็ดลอนมาขายแล้วก็มีมิข้าวคั่ว ต้มเปียนผสม¹² แล้วมีหัวเชื้อที่ไว้ต้มเหล้ามันจะหอมไว แล้วถ้าเป็นปลาร้า ปลา รวมนะ หมายถึงเราต้องเอาปลาทะเลมารวมด้วยเป็นปลาหมอ ปลาทุ ปลาสด แล้วก็ปลารวมบ้านเรานะ มารวมกัน มันจะอร่อย” การใช้วัตถุดิบจากต่างถิ่นอาจเป็นผลสืบเนื่องมาจากการขาดแคลนวัตถุดิบในบางฤดูกาล หรือด้วยเงื่อนไขด้านราคาที่สูงกว่าของปลาทะเลหรือปลาน้ำจืดนอกพื้นที่ แต่ก็ไม่ค่อยมีการอ้างถึงข้อเท็จจริงดังกล่าว หรืออาจกล่าวได้ว่าปลาร้า “สูตรดั้งเดิม” หรือ “ต้นตำรับ” ที่มีรสชาติเป็นมาตรฐาน และเป็นที่จดจำผ่านผัสสะจุกและลิ้นของผู้บริโภค ได้ผ่านกระบวนการสร้างระยะห่างด้วยการอำพรางที่มาและหน้าตาของปลา

¹² การต้มเปียน คือ การนำเมล็ดข้าวหักที่เป็นเศษเหลือจากตอนสีข้าวมาต้มให้กึ่งสุกกึ่งดิบแล้วนำไปผสมกับเนื้อปลา.

ต่างถิ่น¹³ ที่ผู้แปรรูปนำมาทดลองผสมกับวัตถุดิบท้องถิ่นจนกลายเป็นสินค้าพันทางที่มีเรื่องราวและมูลค่า ในฐานะอาหารท้องถิ่นอันเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ของบ้านง

จากน้ำยมสู่ตลาดปลาเรื่อยไปจนถึงขวดบรรจุภัณฑ์ ความหมายและปฏิบัติการของวัฒนธรรมชาติในโลกพันทางมีมิติที่หลอมซ้อนและยึดโยงกันผ่านอุปกรณ์หาปลา นโยบายอนุรักษ์พันธุ์ปลา แนวทางการจัดการน้ำ ตะกร้า ตราซั้ง มาตรฐานรสชาติ ฯลฯ จนกล่าวได้ว่าชีวประวัติของปลามีทั้งความเป็นธรรมชาติและวัฒนธรรม (Saguin 2014) ปลาไม่ได้อยู่ในรูปของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่เป็นได้หลายสิ่งทั้งในเชิงกายภาพที่จับต้องได้ ในเชิงประสบการณ์ และในเชิงตัวเลข ขึ้นอยู่กับผู้กระทำและมีมิติเชิงพื้นที่และเวลาของการจัดรูปแบบใหม่ ซึ่งอาจสรุปเป็นแบบแผนเชิงภูมิศาสตร์ของการจัดรูปแบบใหม่ในโลกพันทางของกลุ่มน้ำ ปลา และผู้คน ในพื้นที่บ้านงได้ดัง ตาราง 1

ปลา ผู้คน และความสัมพันธ์เชิงอำนาจภายใต้การเปลี่ยนแปลงเชิงนิเวศสังคม

เนื้อหาในหัวข้อนี้จะแสดงถึงการสลับสับเปลี่ยนบทบาทและความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้กระทำต่างๆ โดยเฉพาะในมิติที่เชื่อมโยงกับปลาภายใต้เงื่อนไขและบริบทเชิงนิเวศสังคม โดยนำเสนอกรณีตัวอย่างจากช่วงปีที่สภาพอากาศและปริมาณน้ำในแม่น้ำยม ณ บริเวณบ้านงมีความแตกต่างอย่างสุดขั้ว คือช่วงในเดือนสิงหาคม-ตุลาคม พ.ศ. 2554 พ.ศ. 2556 และ พ.ศ. 2558 ซึ่งตรงกับช่วงน้ำ “ท่วม” “ปกติ” และ “แล้ง” ตามลำดับ (แผนภาพ 1 หน้า 150) ลงแดง พรานปลาวัย 51 ปี บรรยายให้เห็นภาพถึงความสัมพันธ์ระหว่างปริมาณน้ำกับการจับปลาว่า

มีการที่น้ำท่วมมากหรือปกติของมันนะ แต่ลงไว น้ำไม่นองทุ่ง อันนี้ได้ปลาน้อย แต่ถ้าน้ำท่วมน้อยหรือปกติ แต่นองทุ่งนาน ก็ได้ปลาเยอะกว่าอีกนะ แต่ถ้าอย่างปีนี้

¹³ ดูเปรียบเทียบกรณีการสร้างระยะห่างทางกายภาพและวัฒนธรรมในอุตสาหกรรมผลิตบู๊ตเพื่อเป็นสินค้าจำหน่ายนอกประเทศญี่ปุ่น ใน Mansfield (2003).

ตาราง 1 ภูมิศาสตร์ของการจัดรูปแบบใหม่ในโลกพันทางของปลาและผู้คนแห่งลุ่มน้ำยม บ้านกง อำเภอกงไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย

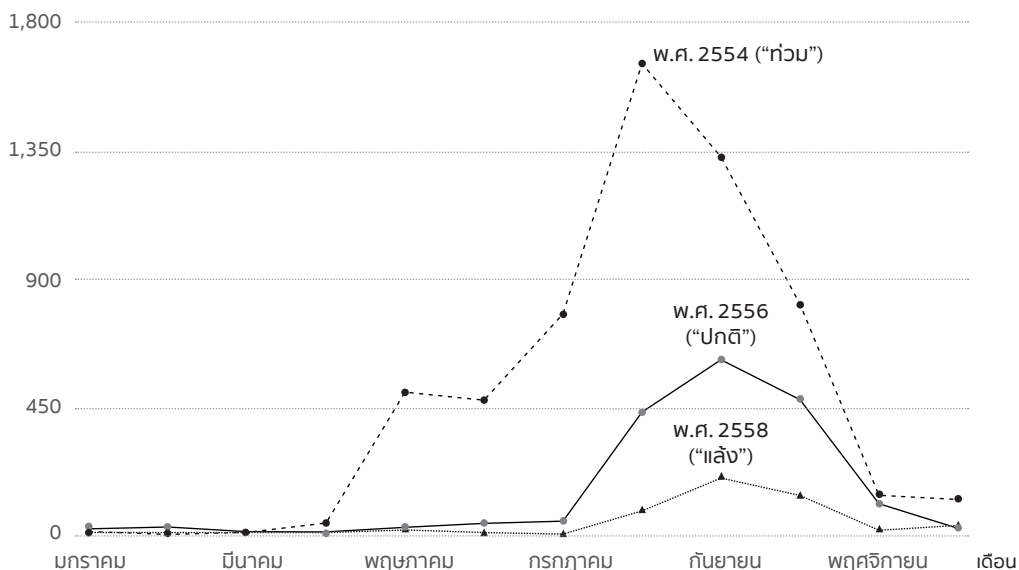
“โลก”	ความสัมพันธ์กับปลา	การย้ายปรับเปลี่ยน	ปฏิบัติการของการจัดรูปแบบวัฒนธรรมชาติ	มิติเชิงพื้นที่ของการจัดรูปแบบวัฒนธรรมชาติ	มิติเชิงเวลาของการจัดรูปแบบวัฒนธรรมชาติ
พรานปลา	หาอาหาร; สร้างรายได้	เข้าใจปลาจากการสังเกตพฤติกรรมและระบบนิเวศของปลา การสัมผัสการชิมรสชาติ	เลือกใช้อุปกรณ์จับปลาที่เหมาะสมกับพฤติกรรมและแหล่งที่อยู่อาศัยของปลา	บ้าน ตลิ่ง เรือแม่น้ำยม	ทุกวันในฤดูน้ำหลาก
กรมประมง	อนุรักษ์สายพันธุ์ปลา; สร้างความยั่งยืนของระบบนิเวศ; สร้างความมั่นคงทางอาหาร	เข้าใจปลาจากสถิติประชากรของปลาต่อหน่วยพื้นที่	บังคับใช้กฎหมายการประมง; ควบคุมการใช้อุปกรณ์หาปลา; ใช้เรือลาดตระเวน	เวทีประชุมและอบรมในประเทศและต่างประเทศ; แม่น้ำยม (เฉพาะเวลาที่ลงสำรวจพื้นที่)	ทุกฤดู โดยเฉพาะฤดูน้ำหลาก
กรมชลประทาน	บริหารจัดการน้ำ; พัฒนาลุ่มน้ำเพื่อให้เกษตรกรมีน้ำใช้; รักษาระบบนิเวศ	เข้าใจปลาจากตัวเลขมาตรวัดน้ำและการคาดการณ์ปริมาณน้ำ	สร้างฝายขนาดเล็ก (ซึ่งส่วนใหญ่ไม่มีบันไดปลา)	สถานีมาตรวัดในแม่น้ำยม; แบบจำลองคอมพิวเตอร์ในห้องปฏิบัติการ	ทุกฤดู โดยเฉพาะฤดูน้ำแล้ง
ผู้รับซื้อปลาและผู้แปรรูปปลา	คัดเกรด; ตีราคา; ส่งขาย; แปรรูปปลา; สร้างรายได้	เข้าใจปลาจากน้ำหนักเกรด รสชาติและราคาปลา	ใช้ตราซึ่งในการจัดจำแนกปลา; แปรรูปปลาตามสูตรอาหารวัตถุดิบที่หาได้และตามรสมือ	ตลาดปลาโรงหมักปลาร้า / น้ำปลา	ขายปลาสดทุกเช้าในฤดูน้ำหลาก; แปรรูปปลาทุกสัปดาห์ในทุกฤดู

(พ.ศ. 2560) น้ำท่วม 4-5 เดือนแล้วน้ำเยอะและน้ำนองนาน ปลาก็จะเยอะและตัวโต มันเลยเกี่ยวกับระยะเวลาของน้ำ และปริมาณของน้ำมากกว่า แต่ถ้าปีปกติก็ 3 เดือนอันนี้ก็ได้ปลา แต่ถ้าขึ้นมาเดือนเดียวแล้วลงเลยอันนั้นนะแย ปลาน้อย

คำพูดดังกล่าวตอกย้ำว่าน้ำท่วมนองเป็นสิ่งที่คนบ้านกงคูนชินและคาดหวังให้เกิดขึ้น เพราะเป็นที่มาของรายได้และส่งเสริมเศรษฐกิจท้องถิ่น

ในสภาพน้ำหลากที่เป็นปกติเช่นใน พ.ศ. 2556 กรมประมงในฐานะหน่วยงานรัฐซึ่งมีอำนาจหน้าที่ในการรักษาสมดุลระหว่างระบบนิเวศและเศรษฐกิจท้องถิ่น สามารถบังคับใช้กฎหมาย ตรวจสอบอุปกรณ์จับปลา รวมถึงจับและปรับเงินอย่างเคร่งครัดโดยเฉพาะในช่วงฤดูวางไข่ ปลาในมุมมองของกรมประมงจึงต้องเป็นสิ่งที่สามารถนับจำนวนได้ เพื่อให้อยู่ในเกณฑ์ที่เหมาะสมตามมาตรฐานสากลด้านการอนุรักษ์ระบบนิเวศน้ำจืด ในขณะที่ผู้รับซื้อปลา

ปริมาณน้ำ
(ล้าน ลบ.ม./เดือน)

แผนภาพ 1 ปริมาณน้ำที่ไหลผ่านประตูระบายน้ำแม่ซ้ายม (บ้านหาดสะพานจันทร์) อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดสุโขทัย พ.ศ. 2554 พ.ศ. 2556 และ พ.ศ. 2558

มักพิจารณาปลาในมิติของราคาที่สัมพันธ์กับน้ำหนักและคุณภาพ พรานปลาจึงตกอยู่ท่ามกลางความสัมพันธ์ที่ยึดโยงกันระหว่างผู้กระทำสองกลุ่มแรก สำหรับพรานปลา การรับรู้เกี่ยวกับปลาคือการเลือกใช้อุปกรณ์ตกปลา คือสุนทรีย์ะในการตกปลา และคือรายได้จากการขายปลาซึ่งล้วนอยู่ภายใต้เงื่อนไขของการจับปลาที่กำกับโดยนโยบายรักษาความยั่งยืนของระบบนิเวศและข้อจำกัดทางเศรษฐกิจ

นอกจากนี้ ข่ายใยความสัมพันธ์ในโลกพันทางของลุ่มน้ำยมแห่งบ้านกงยังยึดโยงกับเจ้าหน้าที่กรมชลประทาน ซึ่งทำหน้าที่กำหนดเส้นทางการไหลของน้ำและควบคุมประตูระบายน้ำ และผู้แปรรูปสินค้าซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มที่ด้อยอำนาจที่สุดเพราะต้องรอปลาจากผู้รับซื้อปลาอีกทอดหนึ่ง และไม่สามารถต่อรองราคาได้ จะเห็นว่าเครือข่ายสินค้าปลาน้ำจืดไม่สามารถเกิดขึ้นโดยปราศจากผู้กระทำกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดได้เลย (ดู ตาราง 1) แต่นี่ไม่ได้แปลว่าทุกอย่างเพียงสัมพันธ์กันเฉยๆ หากแต่การดำรงอยู่ของเครือข่ายสินค้านั้นถูกจัดรูปแบบใหม่ ผ่านชุดความสัมพันธ์หลากหลายที่มีพลวัตและปฏิบัติการเป็นของตัวเอง ดังจะเห็นได้ชัดเจนขึ้นจากพลวัตของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มผู้กระทำเหล่านี้ภายใต้สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงตามเงื่อนไขทางนิเวศสังคม

ในช่วงที่เกิดภัยพิบัติน้ำท่วม เช่น ใน พ.ศ. 2554 ที่น้ำท่วมหนักเป็นระยะเวลาถึง 5 เดือน ผู้แปรรูปสินค้าปลาน้ำจืดที่เดิมตกเป็นเบี้ยล่าง สามารถพลิกโอกาสด้วยการรับซื้อปลาเพิ่มจำนวนมากเพื่อกักตุนไว้ ผู้กระทำกลุ่มนี้มีอำนาจสูงสุดในการกตราคาซื้อให้ต่ำและหยุดซื้อปลาตามต้องการ พรานปลาจึงทำรายได้ดีในช่วงแรก แต่ภายหลังรายได้ลดลงเรื่อยๆ เนื่องจากปลาล้นตลาด ผลเสียจึงไปตกอยู่กับผู้รับซื้อปลาที่ถูกกตราคาปลาจนไม่สามารถรับซื้อปลาจากพรานปลาเพิ่มได้อีก ดังที่ป้าแอ้ว แม่ค้ารับซื้อปลา วัย 60 ปี เล่าให้ฟังด้วยความเสียใจว่า “มีอยู่ช่วงหนึ่งโลดโผนมาก ต้องปิดประตูหนีเลย คนมาซื้อก็มีนะ แต่ว่าที่มีอยู่ก็เต็มแล้วไม่รู้จะเอาไปไหนแล้วไม่ไหวเยอะเกิน ก็ปิด (ประตู) เลย ไม่ซื้อ คนแถวนี้มาแซงกันทุกวันแบบนี้มีปีเดียวเท่านั้นแหละ ชาวบ้านเลยต้องไม่หาปลา คือหยุดไปเลยเพราะว่าเราไม่รับซื้อปลาถูกมาก คนก็ไม่มาซื้อปลาที่ร้าน คนงานก็แย่อ่อนปวกเปียกทุกวัน เพราะปลาเยอะเกิน พระมาบดินทบาตตอนเข้าปลายังไม่เสร็จเลย ปลาเน่าไปหมด” ปริมาณน้ำใน พ.ศ. 2554 นั้นเกินกว่ากำลังที่กรมชลประทานจะสามารถควบคุมได้ ข้อห้ามในการใช้อุปกรณ์ของกรมประมง

ก็ไม่ค่อยมีผลมากนักเพราะชาวบ้านส่วนใหญ่สามารถจับปลาได้มากด้วยอุปกรณ์หาปลาธรรมดาๆ น้ำและปลาที่มีมากเกินไปกลายเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงข้อจำกัดของกลไกหน่วยงานรัฐ ไม่ว่าจะเป็นในรูปของฝ่าย เรือลาดตระเวน หรือกฎหมายประมง ส่งผลให้การแสดงอำนาจของรัฐในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นดูเหมือนจะถูกหักเหไว้ชั่วคราว

สำหรับกรณียั้งใน พ.ศ. 2558 เนื่องจากน้ำไม่ท่วมทุ่ง ปลาจึงไม่สามารถอาศัยน้ำเพื่อเดินทางไปวางไข่ได้ ทำให้ปริมาณปลาลดน้อยลงอย่างชัดเจน ชาวบ้านหลายคนเล่าตรงกันว่าจับปลาแทบไม่ได้ จากเดิมที่กรมประมงมีบทบาทหลักในการควบคุมวิธีจับปลา อำนาจได้ผลัดมือมาที่กรมชลประทานซึ่งเป็นผู้ทำหน้าที่กำหนดปริมาณการใช้น้ำในแม่น้ำอย่างเข้มงวด รวมถึงขอน้ำจากพื้นที่ใกล้เคียงเพื่ออำนวยความสะดวกและการประมงในยามแล้ง กรมชลประทานอาจไม่ค่อยสนใจปลาเท่าใดนักเมื่อเทียบกับปริมาณน้ำ แต่จำนวนปลาที่จับได้จะสะท้อนถึงความสามารถในการบริหารจัดการน้ำของกรมชลประทานและความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างชาวบ้านกับกรมประมง โดยกลุ่มพรานปลามีการเจรจาต่อรองกับเจ้าหน้าที่กรมประมงเป็นประจำเพื่อใช้อุปกรณ์หาปลาที่เหมาะสมกับหน้าแล้ง เช่น ข่าย แห และกร้า¹⁴ แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาที่สั่งสมไว้สำหรับสถานการณ์ต่างๆ

ในขณะที่กรมชลประทาน พรานปลา และกรมประมง มีอำนาจต่อรองค่อนข้างสูงในเครือข่ายสินค้าปลาน้ำจืดยามประสบภัยแล้ง ผู้รับซื้อปลาและผู้แปรรูปสินค้าปลาน้ำจืดเป็นกลุ่มที่ประสบปัญหาและต้องดิ้นรนด้วยตัวเองเนื่องจากปริมาณปลาที่ขาดแคลนและราคาซื้อที่สูง ทางแก้ร่วมกันของผู้กระทำสองกลุ่มคือยอมลงทุนนำเข้าปลาจากประเทศกัมพูชา (เช่น ปลารากกล้วย) เพื่อนำมาขายต่อ แม้จะในราคาที่สูงก็ตาม อีกกรณีคือรับซื้อปลาตอนที่ตัดหัวแล้วมาทำปลาร้า การอำพรางที่มาและรูปร่างของปลาจึงยังเป็นกลยุทธ์ในการเอาตัวรอดในยามยาก นอกจากนี้ พ่อค้าแม่ค้ารายใหญ่บางรายนำเงินไปลงทุนซื้อรถเกี่ยวข้าวเพื่อรับจ้างเกี่ยวข้าวในอำเภองกงไกรลาศ กรณีที่ไม่มีปลาลงจริงๆ หลายคนหันมาเลี้ยงวัว บ้างขายขนมทองม้วน หรือขายผลิตภัณฑ์จากธุรกิจขายตรงเป็นรายได้เสริม บทเรียนจากเหตุการณ์

¹⁴ ได้แก่ การใช้กั้งไม่มากองรวมกันตามลำน้ำจนมีลักษณะเป็นพุ่มใหญ่ (เส้นผ่านศูนย์กลางยาวถึง 10 เมตร) เพื่อให้ปลาเข้ามาหลบอาศัย เมื่อต้องการจับปลาจะต้องนำแหหรืออวนมาล้อมกร้าและรื้อกั้งไม่ออก.

น้ำแล้งใน พ.ศ. 2558 ได้ทำให้เหล่าผู้แปรรูปหันมาผลิตปลาร้าผงและปลาร้าก้อนเพิ่มมากขึ้น ซึ่งสามารถผลิตไว้ล่วงหน้าโดยไม่ต้องรอปลาตามฤดู อีกทั้งยังขายได้ในราคาที่ดีกว่าปลาร้าดิบและปลาร้าต้มทั่วไปด้วย

การปรับตัวและต่อรองในกรณีตัวอย่างเปรียบเทียบกับข้างต้น แสดงให้เห็นพลวัตของความสัมพันธ์และความหลากหลายของผู้กระทำในโลกพันทางของลุ่มน้ำยมแห่งบ้านกง ซึ่งจะยังคงดำรงอยู่ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงเชิงนิเวศสังคมต่อไปในอนาคต ไม่ว่าจะเป็นตัวปลาเองที่อาจต้องด้านต่ออุปกรณ์ตกปลาหรืออ่อนแอต่อสภาพน้ำที่เต็มไปด้วยสารพิษตกค้าง สภาพอากาศที่แปรปรวนอย่างไม่ແแสดงต่อรายได้ของชาวบ้าน หรือการจัดการน้ำเพื่อส่งเสริมโอกาสทางเศรษฐกิจ สะท้อนถึงความเป็นไปได้ที่ไม่มีที่สิ้นสุดของความสัมพันธ์ในเครือข่ายสินค้าปลาน้ำจืดแห่งบ้านกงที่ทั้งในแบบเกื้อกูลกัน แข่งขัน และต่อต้าน แต่ละกลุ่มมีปฏิบัติการต่อปลาแตกต่างกันจนเกินจะคาดเดาได้ ไม่เคยหยุดนิ่ง ไม่เคยเสร็จสิ้น ไม่สมบูรณ์ และสามารถนำไปสู่ความประหลาดใจได้อยู่เสมอ

ส่งท้าย

ในบทความนี้ ผู้เขียนได้ใช้แนวคิด “โลกพันทาง” เพื่อเสนอว่าสินค้าปลาน้ำจืดของอำเภอกงไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย คือวัฒนธรรมชาติที่มีภูมิศาสตร์ คำว่าภูมิศาสตร์ในที่นี้หมายถึง “โลก” หรือ “พื้นที่” อันเป็นบ่อเกิดและถูกสร้างขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างปลาทั้งในและนอกพื้นที่ แม่น้ำ พุงนา พรานปลา เครื่องมือจับปลา หน่วยงานรัฐ นโยบายจัดการน้ำและการอนุรักษ์ระบบนิเวศ ฝ่าย เหตุการณ์น้ำท่วม/น้ำแล้ง ผู้รับซื้อปลา ตลาด ผู้แปรรูป รสชาติผลิตภัณฑ์ ฯลฯ สรรพสิ่งเหล่านี้ล้วนมีความไม่แน่นอนภายใต้เงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม พื้นที่และสรรพสิ่งที่สัมพันธ์กันนั้นล้วนอยู่ในรูปพหุพจน์ เลื่อนไหล และปะทะสังสรรค์ตลอดเวลา

ผู้เขียนได้เชื่อมโยงกรอบแนวคิดในการอธิบายรูปแบบของความสัมพันธ์ในมิติเชิงพื้นที่ 2 แบบ แบบที่หนึ่ง ได้แก่ *ข่ายใยความสัมพันธ์* จะเห็นว่าร่างกาย สีสัน ลักษณะตาฉวย พฤติกรรม รวมถึงจินตนาการเกี่ยวกับปลาเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศลุ่มน้ำยม เป็นความมั่นคงทาง

อาหารและเศรษฐกิจ และเป็นความภาคภูมิใจของคนบ้านกง อันสะท้อนให้เห็นผ่านความหลากหลายของอุปกรณ์หาปลาที่เก็บไว้หลังบ้าน รวมถึงเรื่องราว ความทรงจำ และการแสดงของผู้คน ตลอดจนกลิ่นของอาหารที่กรุ่นอยู่ในตลาดปลาอีกด้วย แบบที่สอง ได้แก่ *เครือข่าย* ของกระบวนการจัดการโดยรัฐและองค์กรระดับนานาชาติ ดังเห็นได้จากการสำรวจลุ่มน้ำยม ที่ลดทอนความหลากหลายในข่ายใยความสัมพันธ์ระหว่างปลากับผู้คน เหลือเพียงเป็นดัชนีชี้วัดความยั่งยืนของระบบนิเวศ ซึ่งนำมาสู่กฎกติกาการอนุรักษ์พันธุ์ปลาระดับท้องถิ่นและระดับนานาชาติที่ย้อนกลับมาควบคุมปฏิบัติการของพรานปลา ผู้รับซื้อ และผู้แปรรูปปลาในท้องถิ่น นอกจากนี้ ยังเห็นได้จากความพยายามของกรมชลประทานในการบริหารจัดการน้ำผ่านมาตรวัดน้ำและแบบจำลองคณิตศาสตร์ที่มักไม่ให้ความสำคัญกับปลา อย่างไรก็ตามมองทั้งสองแบบต่างสะท้อนให้เห็นว่าความรู้เกี่ยวกับลุ่มน้ำและปลา ไม่ว่าจะเป็นความรู้จากประสบการณ์ของชาวบ้านหรือความรู้ของนักวิทยาศาสตร์ ก็ล้วนแล้วมีพื้นฐานมาจากการเป็นผู้ร่วมกระทำกับปลาทั้งสิ้น ประเด็นที่ควรพิจารณาคือผู้กระทำที่เป็นตัวแทนรัฐจะจัดการวัฒนธรรมชาติของลุ่มน้ำยมแห่งบ้านกงโดยตระหนักถึงความเป็นผู้กระทำของปลาและผู้คนในท้องถิ่นได้มากน้อยเพียงใด

แนวคิดโลกพันทางเผยให้เห็นถึงภาววิทยาอันหลากหลายของวัฒนธรรมชาติ และชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันซับซ้อนที่ประกอบกันเป็นเครือข่ายสินค้าปลาน้ำจืด ในปีทีสภาพน้ำปกติ กรมประมงจะให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการให้การจับปลามีความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อมและเศรษฐกิจ ในปีน้ำท่วมรุนแรง (พ.ศ. 2554) เหล่าพรานปลาและผู้แปรรูปুনวายกับการซื้อขายปลาที่ตลาด และในปีแล้งจัด (พ.ศ. 2558) เห็นความพยายามของภาครัฐในการควบคุมปริมาณการใช้น้ำอย่างเข้มงวด และเห็นการดิ้นรนของผู้แปรรูปในการเสาะหาวัตถุดิบจากที่ไกลและไกลเพื่อสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและอาหาร พลวัตของความสัมพัทธ์ภายใต้การเปลี่ยนแปลงเชิงสังคมนิเวศสะท้อนให้เห็นว่าในแต่ละพื้นที่และเวลา ไม่มีผู้กระทำใดที่เป็นศูนย์กลางควบคุมโลกพันทางของปลาในลุ่มน้ำยมแห่งบ้านกงได้อย่างสมบูรณ์ เพราะยังมีบางส่วน บางสิ่ง บางอย่าง หรือบางคน ที่อาจต่อต้านหรือแยกตัวออกจากการประกอบสร้างในสถานการณ์หนึ่งๆ (Hinchliffe 2010, 69) และนี่เองที่วัตมอร์ได้ย้ำว่าความสัมพันธ์ระหว่างสรรพสิ่งนั้นไม่สมบูรณ์และเป็นเพียงชั่วคราวเท่านั้น ทุกอย่างอยู่ในสภาวะการกลายเป็น ไม่มีจุดเริ่ม ไม่มีจุดจบ (Whatmore 2002, 7)

ในบริบทของสังคมวิทยาของอาหารการกิน ทั้งปลาและสินค้าปลาน้ำจืดจึงเป็นผู้กระทำที่สามารถจัดรูปแบบใหม่ในวงจรอาหาร ตั้งแต่กระบวนการเพาะปลูก/เพาะเลี้ยง การขนส่ง การบรรจุภัณฑ์ และไปจนถึงตามชั้นวางขายและถูกบริโภค นอกจากตัวอย่างที่ได้นำเสนอผ่านบทความนี้ จะเห็นว่าแม้แต่ชีวิตของผักตบ (กนกรัตน์ ยศไกร 2553) ปลาปัก (ปฐม หงษ์สุวรรณ 2553) ปลาน้ำจืดสายพันธุ์ใหม่ (Saguin 2014) ปูอัด (Mansfield 2003) สุนัข (Roe 2006) ซีส (Paxson 2011) หรือแอปเปิ้ล (Clove and Jones 2001) ล้วนแล้วคือตัวกลางที่เชื่อมและตัดผ่านมิติต่างๆ ในพื้นที่ของสุนทรียรส วัฒนธรรม สายพานการผลิต-บริโภค เศรษฐศาสตร์การเมือง และจริยธรรมอาหาร (Cook et al. 2013) ในโลกพันทางที่สิ่งมีชีวิต วัตถุ และพื้นที่เลื่อนไหลพัวพันกันอยู่นี้ จะยังคงพบร่องรอยของการต่อรองทางภววิทยา ปฏิบัติการและอารมณ์ความรู้สึกที่ประทับไว้บนภูมิทัศน์อยู่เสมอ (Harrison, Pile, and Thrift 2004) การทำความเข้าใจโลกพันทางของลุ่มน้ำ ปลา และผู้คน แห่งบ้านกง เป็นอีกหนึ่งตัวอย่างที่ตอกย้ำว่าเหตุใดงานศึกษาทางสังคมศาสตร์จึงจำเป็นต้องทบทวนองค์ความรู้ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของภววิทยาที่สถาปนามนุษย์เป็นศูนย์กลางของความคิดและการกระทำ

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

- กนกรัตน์ ยศไกร. 2553. “จาก ‘กิมจิ’ ‘ออปาแซะ’ ถึง ‘ผักดอง’: ความหมายและการสื่อสารของอาหาร.” บทความนำเสนอ ณ การประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยาครั้งที่ 9, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), กรุงเทพฯ, 25-27 มีนาคม 2553.
- เก่งกิจ กิติเรียงลาภ. 2558. “วิธีวิทยาทางการเมือง Antonio Negri: ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม และการปฏิบัติของ Multitude.” *วารสารสังคมศาสตร์* 27(1): 15-47.
- เก่งกิจ กิติเรียงลาภ. 2560. *Perspective: ภาววิทยาแบบมุมมองนิยมและความเป็นซับซ้อน*. เชียงใหม่: เทิร์น.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. 2559. “ศาสตร์-อศาสตร์: มานุษยวิทยา ณ จุดเปลี่ยนภาววิทยา.” ใน *ศาสตร์ อศาสตร์: เข้ามาข้างนอก ออกไปข้างใน*, บรรณาธิการโดย จันทน์ เจริญศรี, 116-141. นนทบุรี: ภาพพิมพ์.
- โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษายมน่าน. 2560. *การบริหารจัดการน้ำเพื่อสนับสนุนการเพาะปลูกข้าวในช่วงฤดูฝนของพื้นที่ทุ่งหนองน้ำ กรมชลประทาน (โครงการบางระกำโมเดล 2560)*. พิษณุโลก: กรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- จักรกริช สังขมณี. 2559. “ความไม่ (เคย) เป็นสมัยใหม่ของศาสตร์-อศาสตร์: วัตถุวิสัย อมนุษย์นิยม และเครือข่าย-ผู้กระทำของบรูโน ลาตูร์.” ใน *ศาสตร์ อศาสตร์: เข้ามาข้างนอก ออกไปข้างใน*, บรรณาธิการโดย จันทน์ เจริญศรี, 142-167. นนทบุรี: ภาพพิมพ์.
- จันทน์ เจริญศรี (บรรณาธิการ). 2559. *ศาสตร์ อศาสตร์: เข้ามาข้างนอก ออกไปข้างใน*. นนทบุรี: ภาพพิมพ์.
- ดนัย กล่าวแล้ว. 2550. *เบื้องหลังน้ำปลาบ้านบางกล้วยนอก: คุณค่าที่มากกว่าผลิตภัณฑ์*. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. 2553. “ปลาบึก: อาหารศักดิ์สิทธิ์กับการช่วงชิงความหมายในชุมชนชายแดนไทย-ลาว.” บทความนำเสนอ ณ การประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยาครั้งที่ 9, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), กรุงเทพฯ, 25-27 มีนาคม 2553.

ยศ สันตสมบัติ, ไพบุลย์ เสงสุวรรณ, วิเชียร อันประเสริฐ, และ เสถียร ฉันทะ. 2552. *แม่น้ำแห่งชีวิต: การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศและผลกระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นในแถบอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง*. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. 2556. *นิเวศวัฒนธรรมในความเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.

สุดแดน วิสุทธิลักษณ์ (บรรณาธิการ). 2560. *สังสารสัตว์: มานุษยวิทยาว่าด้วยสัตว์และสัตว์ศึกษา*. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คปไฟ.

อารตี อยุทธคร. 2556. “แนวคิดและทฤษฎีในการศึกษาการจัดรูปแบบใหม่ของเครือข่ายข้าวลูกผสม.” *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี* 9(2): 35-64.

อุไรวรรณ วิจารณ์กุล. 2553. *น้ำปลาปลาสร้อยตำบลบ้านหลุม สุโขทัย: บทเรียนท้องถิ่นด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน*. พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม.

เอกสารภาษาอังกฤษ

Blok, Anders. 2013. “Urban Green Assemblages: An ANT view on sustainable city building projects.” *Science and Technology Studies* 26: 5-24.

Braun, Bruce. 2007. “Nature and Culture: On the career of a false problem.” In *A Companion to Cultural Geography*, edited by James S. Duncan, Nuala C. Johnson, and Richard H. Schein, 151-179. London: Wiley.

Braun, Bruce, and Noel Castree. 1998. *Remaking Reality: Nature at the millenium*. London: Routledge.

Callon, Michel. 1986. “Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the scallops and the fishermen of St Brieuc Bay.” In *Power, Action and Belief: A new sociology of knowledge?*, edited by John Law, 196-233. London: Routledge & Kegan Paul.

- Cloke, Paul, and Owain Jones. 2001. "Dwelling, Place, and Landscape: An orchard in Somerset." *Environment and Planning A: Economy and space* 33(4): 649-666.
- Cook, Ian, Peter. Jackson, Allison Hayes-Conroy, Sebastian Abrahamsson, Rebecca Sandover, Mimi Sheller, Heike Henderson, Lucius Hallett, Shoko Imai, Damain Maye, and Ann Hill. 2013. "Food's Cultural Geographies: Texture, creativity & publics." In *The Wiley-Blackwell Companion to Cultural Geography*, edited by Nuala C. Johnson, Richard H. Schein and Jamie Winders, 343-354. London: Wiley-Blackwell.
- Country, Bawaka, Sarah Wright, Sandie Suchet-Pearson, Kate Lloyd, Laklak Burarrwanga, Ritjilili Ganambarr, Merrkiyawuy Ganambarr-Stubbs, Banbapuy Ganambarr, Djawundil Maymuru, and Jill Sweeney. 2016. "Co-becoming Bawaka: Towards a relational understanding of place/space." *Progress in Human Geography* 40(4): 455-475.
- Descola, Philippe. 2013. *Beyond Nature and Culture*. Translated by Janet Lloyd. Chicago: University of Chicago Press.
- Harrison, Stephan, Steve Pile, and Nigel Thrift. 2004. *Patterned Ground: Entanglements of nature and culture*. London: Reaktion Books Ltd.
- Hinchliffe, Steve. 2010. "Working with Multiples: A non-representational approach to environmental issues." In *Taking-Place: Non-representational theories and geography*, edited by Ben Anderson and Paul Harrison, 303-320. London: Ashgate Publishing Ltd.
- Ingold, Tim. 2000. *The Perception of the Environment: Essays on livelihood, dwelling and skill*. London: Routledge.
- Ingold, Tim. 2011. *Being Alive: Essays on movement, knowledge and description*. London: Routledge.
- Krause, Franz. 2013. "Seasons as Rhythms on the Kemi River in Finnish Lapland." *Ethnos* 78(1): 23-46.

- Latour, Bruno. 1993. *We Have Never Been Modern*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Latour, Bruno. 2005. *Reassembling the Social: An introduction to actor-network-theory*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Law, John. 2004. “And if the Global Were Small and Noncoherent? Method, Complexity, and the Baroque.” *Environment and Planning D: Society and space* 22(1): 13-26.
- Law, John, and Annemarie Mol. 2008. “The Actor-enacted: Cumbrian sheep in 2001.” In *Material Agency*, edited by Lambros Malafouris and Carl Knappett, 57-77. London: Springer.
- Lorimer, Hayden. 2013. “Materialities.” In *The Wiley-Blackwell Companion to Cultural Geography*, edited by Nuala C. Johnson, Richard H. Schein, and Jamie Winders, 32-35. London: Wiley-Blackwell.
- Mansfield, Becky. 2003. “‘Imitation Crab’ and the Material Culture of Commodity Production.” *Cultural Geographies* 10(2): 176-195.
- Marvin, Garry. 2003. “A Passionate Pursuit: Foxhunting as performance.” In *Nature Performed: Environment, culture and performance*, edited by Bronislaw Szerszynski, Wallace Heim, and Claire Waterton, 46-60. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Mol, Anne Marie, and John Law. 1994. “Regions, Networks and Fluids: Anaemia and social topology.” *Social Studies of Science* 24(4): 641-71.
- Paxson, Heather. 2011. “The ‘Art’ and ‘Science’ of Handcrafting Cheese in the United States.” *Endeavour* 35(2-3): 116-124.
- Roe, Emma J. 2006. “Material Connectivity, the Immaterial and the Aesthetics of Eating Practices: An argument for how genetically modified foodstuff becomes inedible.” *Environment and Planning A: Economy and space* 38(3): 465-481.
- Saguin, Kristian. 2014. “Biographies of Fish for the City: Urban metabolism of Laguna Lake aquaculture.” *Geoforum* 54: 28-38.

- Tsing, Anna Lowenhaupt. 2015. *The Mushroom at the End of the World: On the possibility of life in capitalist ruins*. Princeton: Princeton University Press.
- Watson, Matt. 2003. "Performing Place in Nature Reserve." In *Nature Performed: Environment, culture and performance*, edited by Bronislaw Szerszynski, Wallace Heim, and Claire Waterton, 145-160. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Whatmore, Sarah. 2002. *Hybrid Geographies: Natures, cultures, spaces*. London: SAGE Publications.

เอกสารออนไลน์

- โครงการชลประทานสุโขทัย. 2560. "ปริมาณน้ำฝนสะสมย้อนหลังปี พ.ศ. 2551-2559." สืบค้นวันที่ 28 สิงหาคม 2560. <http://ridceo.rid.go.th/sukhothai/index.php?option=com>.
- สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดสุโขทัย. 2560. "ชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถีสุโขทัย ภายใต้โครงการไทยนิยมยั่งยืน." สืบค้นวันที่ 7 มีนาคม 2561. <https://www.addpay.co.th/sukhothaiotop/OTOP-Kongkailas.php>.
- สำนักบริหารจัดการน้ำและอุทกวิทยา. 2561. แผนการป้องกันและบรรเทาภัยอันเกิดจากน้ำ (ฤดูฝน) พ.ศ. 2561. กรมชลประทาน, กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. สืบค้นวันที่ 3 พฤษภาคม 2561. <http://water.rid.go.th/hwm/wmoc/planing/wet/protect2561.pdf>.
- Lymer, David, Simon Funge-smith, Khemakorn Pakjuta, Naruepon Sukhumsavin, and Ubolratana Suntornratana. 2008. A Review and Synthesis of Capture Fisheries Data in Thailand – Large versus small-scale fisheries. FAO Regional Office for Asia and the Pacific, Bangkok, Thailand. RAP Publication 2008/17. Accessed December 15, 2016. <http://www.fao.org/3/i0573e/I0573E00.htm>.